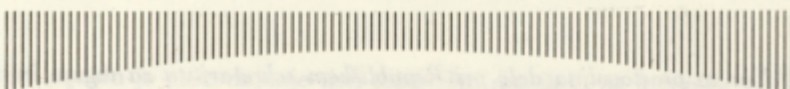

Hrastovec v Ljubljani - Mladinski delovni tabor Hrastovec '89

Vito Flaker

Besedilo, ki je pred vami, je predvsem opis dogajanja, ki se je začelo s 3. Mladinskim delovnim taborom Hrastovec in ki ga je leta 1989 organiziral Odbor za družbeno zaščito norosti. Prva dva Tabora sta potekala v Hrastovcu, v samem gradu, bistvo Tabora '89 pa je bilo, da smo hrastovške oskrbovance peljali nazaj, od koder so prišli, t.j. v mesto, v Ljubljano. Prvi Tabor smo predstavili pred leti v zborniku *Hrastovski anali za leto 1987*. Takrat je šlo predvsem za to, da smo se mi, preko nas tudi javnost, srečali s fenomenom Hrastovca, to je s problemom izolacije duševnih bolnikov in duševno prizadetih, zaprtih v totalno ustanovo, s konkretno manifestacijo discipliniranja norosti, s problemom svobode in zapiranja, deteritorializacije in reteritorializacije. Potrebovali smo še eno taborno izkušnjo, da smo doživeli bistveni del izkušnje nekoga, ki je tam interniran, t.j. obup brezperspektivnosti; iz Hrastovca se je namreč težko premakniti. Hrastovec je "zadnja postaja". Občutek, ki je izhajal iz empatije z usodo hrastovških oskrbovancev, smo presegli tako, da smo proti koncu Tabora 13.9.1988 ustanovili Odbor za družbeno zaščito norosti. Tako smo se zavezali, da za ljudi, ki smo jih srečali v Hrastovcu, tudi nekaj dejansko naredimo. S tem smo se zavezali kontinuiranemu, javnemu političnemu angažiranju, kot tudi razvijanju praktičnega in teoretičnega pristopa k norosti. Splet ne tako simpatičnih dogodkov, ki jih bomo na naslednjih straneh opisali, je pripeljal do tega, da tretjega Tabora nismo organizirali v Hrastovcu, pač pa smo oskrbovance pripeljali v Ljubljano. To je v tem prilepku precej podrobno opisano. To je bil prvi korak, ki ga je spodbudil Odbor za družbeno zaščito norosti, pri vračanju odpisanih nazaj v skupnost. Za opisanim Taborom smo 1990 organizirali še en Tabor v Ljubljani, ki pa je že bil korak naprej, lotili smo se ustanavljanja prve stanovanjske skupine v Ljubljani, se pravi dejanske namesnitve Hrastovčanov v domačem mestu. Temu se bomo posvetili v naslednjih analih.

Tabori, povezani s Hrastovcem, so bili ves čas pod okriljem Centra za prostovoljno delo pri Republiški konferenci ZSMS, ki je pozneje postal

Odbor za prostovoljno delo pri Republiškem sekretariatu za vzgojo in izobraževanje. Kot prostovoljno delo in kot občanska iniciativa so tabori prinesli vpletanje "civilne družbe" v delo ustanov, ki se ga je dotlej držala "aura" strokovnosti, z njimi je hkrati javnost vdrla v neko ezoterično škatlo; okrepil se je javni govor o fenomenu, ki je bil doslej mistificiran. Hkrati pa se je pokazalo, da je naše delo na tem področju dinamiziralo nekatere procese ter da so iniciativne skupine, kot je naša, lahko pomemben nosilec novih zamisli in projektov.

Besedilo, s katerim se tukaj srečujete, je predvsem dokumentarne narave; je rekonstrukcija nekaterih dogodkov. Ko s tem seznanjamo širšo javnost, tvegamo, da bo bralcu, ki ni strokovno ali življenjsko zainteresiran za to problematiko, ob branju tega besedila dolgčas, saj ne moremo pričakovati, da bodo dogajanja na nekem taboru zanimiva za vsakogar. Pač zgodba, ki še zgodba ni. V tem smislu je besedilo v prvi vrsti serija situacij, v katere bi radi popeljali tudi bralca, da bi tako zvedel, kaj pomeni pripeljati v Ljubljano na počitnice večjo skupino oskrbovancev iz Hrastovca in kaj pomeni sodelovati na takem taboru.

Drugi očitek, ki ga od zahtevnega bralca lahko anticipiramo, je, da je ta prispevek teoretično šibak. S tem se strinjamo, kajti vemo, da je pri znanstvenih in strokovnih besedilih ponavadi tako, da je "empirični del" v službi teoretičnega. To se pravi, da je gradivo s terena uporabljeno za ilustracijo nekega teoretičnega razmišljanja ali pa da je na njem na interpretativen način oblikovana neka teorija. Pri tem prispevku je teorija napisana dobesedno na robu. V opombah je tisto, čemur bi pogojno lahko rekli teoretična refleksija izkušnje, še lažje pa temu rečemo parcialne navezave na neke teorije in razvijanja segmentarnih razmišljanj.

Razlogov za tak stil, za tak pristop, je več. Prvi in najbolj očiten je pač, da (še) nimamo na voljo koherentne teoretične zgradbe, s katero bi lahko pojasnjevali naše delo in izkušnjo, tako da bi vsaka pretirana teoretizacija preveč nasilno obdelala gradivo. K temu nas vodijo tudi principi kvalitativnih metod evalvacije, po katerih velja predstavitev konkretnih situacij in možnost, da jih bralec vsaj deloma doživi, več kot deduktivna telovadba, ki jo raziskovalci ob tem lahko izvajamo. Seveda pa naš pristop ni zgolj naturalističen, saj je gradivo, ki ga predstavljamo, posledica prav naše akcije, ki pa ima vendarle svojo splošno strategijo (predstavili smo jo na drugih mestih - *Anali za 1987*, *Bilteni ODZN*, itn. nazadnje pa v *Podmornici* št. 14/1. 1990 - in tudi v drugih prispevkih tega zbornika). V tem smislu je naša akcija tisti znanstveni in teoretični dosežek, za katerega se zdi, da manjka, saj je prav akcija tista, ki uvaja novo prakso, možnost novega spoznanja. V

tem smislu je naše dejanje tisti teoretični dosežek, na katerega smo lahko ponosni. Pri vsem tem pa smo do naše strategije prišli bolj po principu poraza kot pa zmage, bolj po principu umika in bega kot osvajanja in zavzetja. Principi, ki bi jih lahko po Guattariju in Deleuzu poimenovali rizomski, po Darji Kaozmični.

Prispevek, ki sledi, je oblikovan v tri dele:

- oris dogodkov, ki so se zgodili pred Taborom in so vplivali na sam potek Tabora,
- konkretni opis dogodkov, ki smo jih omogočili s Taborom,
- opombe (na rob dogodkov), ki so plod razmišljanja, refleksij, izkušenj, navezav na druga besedila itd.

Vito Flaker Ljubljana, januar 1991

Seznam nastopajočih (po abecednem vrstnem redu)

Imena hrastovških prebivalcev so spremenjena, ostala pa so resnična.

Andreja, Mojčina "cimra", študentka FSPN;

Ana Heric, gospa iz Prekmurja, prebivalca Hrastovca;

Bojan, gost iz Hrastovca, počasen in oprezujoč;

Cvetka, socialna delavka iz Hrastovca, odločna in učinkovita;

Damjan, sin francoskih izseljencev; ker nima doma, so ga poslali v Hrastovec, rad se pogovarja (tudi po francosko);

Dane, zajetnejši gospod, zvitega nasmeha, zadovoljen s seboj in okolico, rad se šali;

Dare, 195 cm, eden izmed najbolj aktivnih članov Odbora in ožjih organizatorjev Tabora, govori počasi in preudarno (glej njegov povzetek Stigme);

Darja, mlada raziskovalca (v pravem pomenu besede), ustanoviteljica Odbora, njena tema so ženske in psihiatrija;

Dragan, Maričin fant, redkobeseden, a vseeno s svojo prisotnostjo daje ton dogajanju, človek dejanj in potez, ne besed;

Dušica, psihologinja z istega centra kot Nace, stiki s svojci gostov, prvič zraven, zaníma jo delo Odbora;

Elvira, študentka socialnega dela, prostovoljka;

Eric, Belgija, dolgin, poletje je prebil večinoma na taborih, študent prava;

Eva, najmlajša, res prava, prostovoljka (18let), z najdaljšim stažem, sodelovala je v raznih projektih od Turčije do Salvadorja;

Filip Robar - znan slovenski režiser, med drugim tudi po tem, da je leta 1988 posnel film o 2. Mednarodnem mladinskem delovnem taboru v Hrastovcu;

Gabi, študentka kölnskega konservatorija, prvič prostovoljka;

Iztok, dolgoletni absolvent socialnega dela, ima širok pregled nad ezoteriko, človek mnogih izkušenj in posebnega življenjskega stila;

Laura, ZDA, zadnje leto je prebila na Irskem kot prostovoljka, zdaj si preko našega in še drugih taborov ogleduje kontinent;

Laurent, Belgija, študent 1. letnika psihologije, (glej njegov članek), intelektualec iz subkulturnih krogov, na kapi nosi napis Suicidal Tendencies;

Likar, človek, ki rad dela in je na to ponosen, prebivalec Hrastovca; bilo mu je žal, da ni šel na Tabor (podobno tudi Riko in Zeko);

Mare, preudaren mož srednjih let, bil je v Ameriki in nekaj ameriškega stila mu je ostalo;

Marica, Draganovo dekle, težko jo je razumeti, ker ima govorno napako;

Marko, prebivalec zaprtega oddelka v gradu Hrastovec, daje vtis, da je bebec, pa ni;

Marta, zadržana, resna, potrpežljiva, Jehovina priča;

Mežek, gost iz Hrastovca, v srednjih letih, redkobeseden, a ponavadi dobre volje;

Mica, gostja iz Hrastovca, prijetna in priletna gospa, ponavadi dobre volje, spala je doma, pri materi in sestrah, dneve pa preživela z nami;

Mihaelca, poskočna deklica iz Hrastovca, ki naj bi šla z namf na počitnice v Ljubljano, pa si je v zadnjem trenutku premislila;

Milica, mlajša gostja iz Hrastovca, spala je doma, energična je in ji je dosti do veljave in ugleda;

Miran, nadarjen za glasbo, vedno pripravljen pomagati in poprijeti za delo;

Mojca, vodja prvega Tabora, študentka FSPN, znana aktivistka Odbora;

Nace, socialni delavec z enega ljubljanskih centrov, zadolžen za finančno in "logistično" plat Tabora, bonvivant;

Oli(ver), študent elektrotehnike, ki se veliko ukvarja s humanistiko, prostovoljec in udeleženec Tabora Hrastovec 1988;

Rija, tudi Ma-rija, študentka socialnega dela, drobna ženica tisočih občutij, najraje "zabluzena";

Simon, atlet sedemdesetih let; po pojavi, drži in galantnosti spominja na predvojnega Sokola, zelo skrben do svojih sotrpinov;

Slavc Povh, grajski pesnik starejših let z višnjegorskim naglasom, izkoristi vsako priložnost za recitiranje;

Srečo Javornik, taborovodja, drugače socialni delavec na enem od ljubljanskih centrov za socialno delo, dolgoletni prostovoljec na tem področju, pričakuje otroka;

Stanko, predsednik Centra za mladinsko prostovoljno delo pri P RK ZSMSM, telesa, ki financira tabore in pomaga pri organizaciji, projekt Hrastovec spremlja že od začetka;

Uroš, študent psihologije, udeleženec vseh taborov Hrastovec;

Vili, maskota maskot in naših projektov;

Zoki Sedmak, eden izmed zgodovinskih vodij taborov Hrastovec, zdaj socialni delavec na mariborskem centru za socialno delo;

Zoran, Martin brat, uslužbenec, ločen, v skrbeh za svojo sestro;

Obrat v akciji - ne v grad ampak v mesto

Odpoved Tabora v gradu Hrastovec

Leta 1989 so se dogodki v zvezi s taborom v Hrastovcu vrstili že od samega začetka leta. Kmalu po novem letu se nas je nekaj odpravilo v Hrastovec, da bi se dogovorili o pripravah in skupnem načrtovanju Tabora, kajti letos smo hoteli narediti korak naprej. Pred tem pogovorom smo govorili o dveh možnostih in sicer, da naredimo kaj kvalitetno novega v samem zavodu ali pa da gremo skupaj z oskrbovanci nekam ven, da nakažemo gibanje, ki je po našem zaželeno. Nekako smo se ogreli za prvo varianto in se skupaj z vodstvom Zavoda zanj odločili. Na tem sestanku so nam izrekli tudi nekaj očitkov na račun lanskega Tabora: da smo se slabo približali osebju, jim preveč očitali; da smo bili neredni, neorganizirani in pomanjkljivo koordinirani z vodstvom Zavoda (predvsem glavno sestro in s socialno delavko). Vendar so bili ti očitki izrečeni kot nekaj, kar ni ovira za Tabor in kar je treba upoštevati pri njegovem načrtovanju, da bi te stvari izpeljali bolj korektno. O teh očitkih bomo še bolj obširno spregovorili, ker so se namreč ponovili takrat, ko je bila situacija še bolj dramatična. Govorilo se je tudi o naši usmerjenosti in konfliktu s psihiatrijo, vendar je bilo vodstvo mnenja, da to ni stvar, ki naj bi prizadela projekt Tabora in ne bi smela vplivati nanj, ampak je to stvar, ki se tiče nas tam spodaj v Ljubljani.

Naslednja stvar, ki se je tudi zgodila pozimi, je bila, da so na televiziji predvajali film *Ljudnica*, ki ga je Filip Robar posnel na prejšnjem Taboru. Film je naletel na velik odziv. Mi smo slišali predvsem pohvale, če ne glede kvalitete filma, pa glede naše akcije, poguma itn.

Kot kaže, so bolj žolčne reakcije letele na druge naslove in sicer je bil verjetno najbolj izpostavljen Zavod Hrastovec. Kot so nam dejali, je po tem filmu pri njih posredovalo več posameznikov. Eden od očitkov je bil, da je film slabo prikazal Hrastovec in delo Zavoda, nekateri so bili mnenja, da so paciente v tem filmu izkoristili, da so jih uporabili za prezentacijo določenih idej, za posebne politične cilje. Nekateri so se čudili, kako je vodstvo dopustilo, da Tabor sploh imamo ipd. Pritisk je bil nedvomno velik in upoštevati moramo, da so nekateri psihiatrični že prej izrekli pripombe glede našega Tabora v Hrastovcu. Tako je bila ideja Tabora med kladivom in nakovalom nezadovoljstva nekaterih delavcev Zavoda, nezadovoljstva, ki so ga kritične pripombe na film še okrepile, in med pritiski izven Zavoda, ki so terjali, da se nam odreče gostoljubje.

Tako so v Ljubljano prišle novice o odpovedi Tabora. Ko smo se odpravljali v Hrastovec, da se o tem pogovorimo, se nam je zdelo, da se bomo glede tega še lahko pogajali ter da se bomo mogoče dogovorili za inačico Tabora, ki za Zavod ne bo preveč obremenjujoča ali ogrožujoča. Kako smo se motili. V Hrastovcu nas je pričakal velik in enoznačen NE. Tudi tisti, ki so na Tabor sicer gledali s simpatijo, so bili mnenja, da za to ni čas, ter da se moramo za nekaj časa preseliti v kakšen drug zavod ali bolnico. Na tem sestanku so nam ponovili vse očitke, ki so nam jih posredovali že januarja, ko je bil Tabor še realen projekt. Edina bistvena novost je bila nastala situacija po filmu in zunanji pritiski. In s tem tudi edini sprejemljiv razlog za tako stališče vodstva: na ta način so se pač hoteli izogniti preveli kim napetostim in konfliktom, tako v svoji ustanovi kot zunaj nje.

Naše razočaranje je bilo neizmerno. Poleg razočaranja in seveda užaljenosti smo začeli iskati tudi pozitivne stvari. Sam sem na sestanku in tudi pred njim mislil, da bi bilo zame morda dobro, če eno leto ne grem na Tabor. Na sestanku smo še rekli, da smo pripravljeni razmišljati o različnih variantah sodelovanja (npr. prireditve, krajši izleti, evalvacijski pogovori z osebjem, ipd.), hoteli pa smo doseči vsaj to, da ne bi bila odklonitev Tabora tako dokončna in varianta umika je bila le ena od realnih možnosti. Ko pa smo prišli ven in so nas obstopili oskrbovanci ter začeli spraševati, ali poleti pridemo, se nam je zdelo še toliko bolj krivično, da Tabora ne bi bilo. Zaradi nekoga, ki ima dovolj družbene moči in se mu - ne da bi to moral pred komerkoli argumentirati - zdi naš Tabor preveč provokativen, bodo ti ljudje ob užitek in veselje, obiske in počitnice, kar je tukaj redkost. Občutek krivičnosti do oskrbovancev in do nas, nas je spremljal še nekaj časa. Tolažili smo se, da bomo vseeno nekaj naredili. Da ne moremo kar tako odnehati. Ideje so bile različne: od tega, da začnemo polemiko in pritisk preko javnih občil, do tega, da organiziramo "ilegalen" Tabor - t.j. šotore nekje v bližini ter da vsak dan obiskujemo ljudi v Hrastovcu. Ali pa da naredimo razvlečen Tabor, da skozi daljše obdobje prihajamo za nekaj dni. Upali smo tudi, da nam bo iz zagate pomagala evalvacija preteklih dogodkov, ki smo jo z intervjuji in anketo hoteli speljati med osebjem, ter da bi bil tovrstni dialog lahko sredstvo, da se spet sprijaznimo drug z drugim (evalvacijske pogovore nam je neposredno po sestanku, kjer so nam odklonili sodelovanje, obljubil direktor Zavoda. Ko nam konec istega meseca tega ni dovolil, se nam ni zdelo smiselno vprašati, zakaj je spremenil mnenje. Je pa to škoda, če že ne iz taktičnih razlogov, ki so bili takrat prisotni v naših razmišljanih, pa vsaj iz spoznavnih, ker še dandanes ne vemo zares, kako so ljudje v Hrastovcu spremljali in sprejemali naše delo, kako je tam odmevala naša navzočnost itn. O tem

moramo žal le sklepati ali, še pogosteje, ugibati). Bile so še druge ideje, vendar pa so še bolj kot zgoraj naštete izpričevale naš obup in željo po rehabilitaciji. Ko smo že skoraj obupali, je prišla odrešujoča misel, da bomo Tabor naredili v Ljubljani. Ta misel je bila prisotna že jeseni kot ena izmed alternativ (eksperiment ali eksodus). Preden se lotimo te ideje in njene izvedbe, pogledimo поблиže očitke, ki so nam bili namenjeni po Taboru 1988.

Očitki Taboru Hrastovec 88 in odgovori nanje

"Javnosti ste Zavod in razmere v njem prikazovali enostransko."

Pogosto je bil ta očitek povezan s filmom Filipa Robarja - *Ljudnica*. S tem v zvezi bi radi poudarili dvoje.

1. Filma nismo naredili mi, temveč je avtorski projekt Filipa Robarja. To se pravi, da je Robar vse, kar je posnel, posnel po svoji presoji, premisleku in navdihu. Mi mu *nismo* govorili, kaj naj snema in usmerjali očesa kamere. Kar pa ne pomeni, da nam film ni bil všeč in da za njim ne stojimo, kot tudi ne, da mi ne bi posneli ravno takega, če bi ga snemali.

2. Vodstvo Zavoda se je strinjalo s snemanjem filma; prav tako so si skupaj z nami film pred predvajanjem na televiziji ogledali in dali pristanek, da se predvaja takšen, kakršen je. V tem smislu je vodstvo Zavoda za film ravno tako odgovorno kot mi. Pri tem pa nočemo zanikati, da smo za nastanek - čeprav ne neposredno - odgovorni, saj je nastanek filma tesno povezan z našo navzočnostjo, filma namreč ne bi bilo, če ne bi bilo v Hrastovcu Tabora in konec koncev je to dokumentarni *film o Taboru*, ne pa o Zavodu.

Mi smo seveda Hrastovec v javnosti prikazovali. Ustno in pisno. Kdor je spremljal naše tekste, bo verjetno vedel povedati, da so bili pogosto zelo kritični, vendar pa so bili daleč od tega, da bi bili enostranski ali pa žaljivi do osebja. Naša kritičnost ni bila usmerjena v nehumanost žiljenjskih razmer oskrbovancev, še manj v opisovanje zlorab in trpinčenj, ki so jih oskrbovanci deležni s strani osebja. Pač pa smo kritizirali samo logiko psihiatrične in totalne ustanove, sistem, ki ljudi privede v tako situacijo, ko je težko delati drugače kot delajo. Nasprotno, pogosto smo poudarjali prav to, kako nas je presenetila požrtvovalnost osebja, prijazni in topli stiki. Poudarjali smo tudi razvoj Zavoda v zadnjih 20-tih letih kot tudi prizadevanja za humanizacijo okoliščin in demokratizacijo odnosov med osebjem in oskrbovanci. (Ne nazadnje je

o tem pričalo tudi to, da so nas sprejeli; prenehanje delovanja Tabora v gradu pa je pričalo o mejah take demokratičnosti in tolerance.) In tega nismo počeli zaradi tega, da bi se dobrikali osebnju, marveč zaradi tega, ker je tudi to del resnice, ki smo jo videli s svojim kritičnimi očmi.

"Hrastovec ni psihiatrija. Zato ste zgrešili ustanovo, če ste se želeli z njo ukvarjati."

S prvim delom te trditve se strinjamo, saj je Hrastovec socialni zavod in ljudje tam bivajo zaradi socialnih vzrokov, hkrati pa ji ugovarjamo, saj je Hrastovec tesno povezan s psihiatrijo. Naj najbolj očitne povezave naštejemo. Prvič, Hrastovec je s psihiatrijo povezan prek ljudi, ki v njem živijo, saj so bili vsi nekoč njeni klienti. Drugič, največji del terapevtske dejavnosti v Zavodu je enak tisti, ki jo najdemo v psihiatričnih ustanovah. Malo manj očitna je politična povezava. Pokazala se je prav ob dogodkih v zvezi s Taborom, saj je tudi psihiatrija izrazila nekaj pritiskov, da se Tabor ukine.

Tudi ko pristajamo na trditev, da Hrastovec ni psihiatrija, se moramo zavedati, da je vsaj v njeni neposredni službi. Zanja je namreč, kot smo to že večkrat ugotavljali, odlagališče tistih, ki jih taka kot je, ne more prebaviti, obdelati, ipd.; zato jih kratko malo pošilja naprej in končno odloži v Hrastovcu.

Zgornji izjavi ugovarjamo tudi zato, ker nas predstavlja kot križarje na pohodu proti psihiatriji. Če bi to podobo hoteli razviti, bi si Tabor v Hrastovcu lahko predstavljal kot križarsko obleganje dvorca, kjer se po dveh letih na oknu pojavi gospodarica in oblegovalce nagovori: "Oprostite, tukaj ni psihiatrije." Nismo niti križarji proti psihiatriji niti nismo v Hrastovec prišli oblegat psihiatrije.

V zvezi s tem, da nismo prišli oblegat pravega gradu, da Hrastovec *ni psihiatrija*, nam je bil izrečen tudi tale očitek oz. pojasnilo, da je namreč v Hrastovcu *le ena tretjina psihotikov* (t.j. tistih, ki bi po nekih opredelitvah sodili v pristojnost Odbora za družbeno zaščito norosti), da pa so ostali duševno manj razviti, torej tako tudi tisti, nad katerimi tudi psihiatrija noče imeti posebnih kompetenc in ki niso njihovi klienti, še manj pa so predmet dela Odbora za družbeno zaščito norosti.

To je seveda res, kot je seveda res, da obstaja razlika med duševno boleznijo in duševno prizadetostjo, kot tudi med bebcu in blazneži. In kaj je norost?

Ob vseh razlikah, ki so med okrbovanci, pa naletimo tudi na podobnosti. Odkrijemo jih, ko izvemo, kako je potekal njihov prihod v

Hrastovec, kakšni vzroki in kakšni vzgibi njihove okolice so jih pripeljali v zavod. Obojih njihova okolica ni mogla prebaviti in ne obdržati. Poleg očitne različnosti imajo nekaj skupnega: da se zdijo nerazumni (in nevarni). Konec koncev jim je skupna tudi usoda Hrastovca kot bivališča in ustanove.

Strinjam se, da je bil morda naš prvi interes norost v klasičnem pomenu besede, ki je povezan z blodnjami, blaznostjo, psihozo itn., vendar pa smo v treh letih sodelovanja v Hrastovcu odkrili, da sta s tem problemom tesno povezana še dva, in sicer problem duševno prizadetih ljudi in problem socialnih zavodov, ki sta povezana s psihiatrično ustanovo in tradicijo, pa vendar ločena. Vprašanje je, zakaj hočejo med temi ljudmi in še zlasti službami potegniti strogo mejo in zanikati povezave, ki obstajajo in vztrajajo.

Če pa to povežemo, pa gre bodisi za napačno ali drugačno definiranje norosti ali pa za podobno posploševanje, ki ga naredi vsakdanji, zdravorazumni človek z ulice, ki v svoji nevednosti vsem, ki so količkaj čudni in se ne vedejo razumno, reče, da so Norci.

"Ni prav, da oskrbovance imenujete norci"

In norci je tudi beseda, ki so nam jo v Hrastovcu zamerili. Rekli so, da so nam jo zamerili tudi prebivalci gradu. Kako nam je tudi ne bi (čeprav se tudi dogaja, da je ta beseda zaradi pomenskih premikov, ki jih poznajo različni žargoni, tudi kompliment), saj je ta beseda še vedno kletvica. Tako jo uporabljajo tudi oskrbovanci med seboj.

Sam sem proti temu, da bi to besedo uporabljali v osebni obliki (npr. norec) in jo raje uporabljam v nadosebnih zvezah (npr. norost). Razlogi za to so v neustreznosti drugih poimenovanj procesa, ki uhaja, ki ni komunikabilen in v katerem ljudje žal ostajajo sami. Norost je nadoseben proces in ne osebna lastnost in značilnost. Duševna bolezen je pa ime, ki jo skuša ujeti in zadržati - če je potrebno tudi v azilu, kakršen je Hrastovec.

"Oskrbovance uporabljate v politične namene"

Kadar hoče kdo predmete take ali drugačne obravnave razpredmetiti, je že kar klasičen prigovor, da jih uporablja za neke svoje namene. V Trstu je gledališče z imenom *Velemir*. V njem igrajo bivši in sedanji uporabniki psihiatričnih služb, prostovoljci, uslužbenci psihiatrije. Lotevajo se tudi psihiatrično-političnih tem in ne skrivajo svoje ident-

itete. In kaj je v tem narobe? Diskvalificira jih lahko le slaba postavitve predstave, ne pa to, da govorijo o problemih svoje (in naše) eksistence.

Tak očitek bi bilo mogoče upoštevati, če bi angažiranje oskrbovancev pomenilo, da bi njih izpostavili, sami pa bi se skrili na varnem, za njihovimi hrbti. Vendar pa smo bili mi v teh javnih prireditvah (kot tudi v filmu) ravno toliko, če ne še bolj, eksponirani. Torej naša javna akcija ne pomeni prelaganja odgovornosti na drugega in šibkejšega.

Nadalje smo mnenja, da so bile te akcije narejene v njihovem interesu ter da so jih podpirali. Prizadevali smo si izboljšati njihov položaj. Če kdo reče, da smo delali samo v korist koga drugega ali pa v škodo oskrbovancev, mora to dokazati.

Tak očitek pa predpostavlja med drugim, da pacienti zaradi svojega "bolezenskega stanja" niso upravičeni do nekaterih civilnih dejavnosti.

In še nekaj. Res je, da smo prireditve pripravili v glavnem mi, vendar je bilo sodelovanje predvsem prostovoljno in nekatere stvari so bile v tem kontekstu tudi spontane. Npr. Anica, ki v filmu recitira pesem, kako ji v Zavodu ni lepo, je to storila spontano in nenačrtovano, verjetno pa je v sporočilnem smislu to najbolj učinkovit kader v celem filmu, vsekakor bolj kot katerikoli drug s posterji. Hkrati bi povedal še o dogodku, ko smo šli dejansko demonstrirati v Maribor. Ko smo hodili po Partizanski ulici proti Trgu svobode, smo prostovoljci skandirali: "Nočemo norišnic, hočemo civilno družbo!", oskrbovanke, ki so bile z nami, pa so začele vzklikati preprosto: "Hočemo svobodo!"

N.B.: Strinjam se, da je tako sodelovanje med nami in oskrbovanci sporno. Npr. marsikateri od oskrbovancev je šel z nami v Maribor demonstrirati tdi zato, da je šel v Maribor ali pa kratko malo zato, da je šel ven iz Zavoda vsaj za nekaj ur. Politično sodelovanje obrobnih skupin je vedno občutljiv problem. Vendar pa bi bilo še bolj sporno, če bi si pustili, da nam to očita nekdo, ki "uporablja duševnega bolnika" na klasičen način. Kaj je namreč bolj manipulativnega od psihiatričnega diagnosticiranja, prisilne hospitalizacije, mortifikacije in stigmatizacije.

Strokovnost

Izraženi so bili tudi dvomi v strokovnost naših taborov. Ti dvomi so na nek način tudi upravičeni. Saj smo se vsi udeleženci (oskrbovanci, osebje, prostovoljci in organizatorji) znašli v povsem novi situaciji. Da smo nastopali naivno, je bila torej situacijska nuja, hkrati pa smo tak pristop načrtovali; izkazal se je za tvornega na raziskovalnem področju,

ker nam je omogočil, da smo se hkrati lotevali različnih tem in se sploh vedli eksplorativno, kjer so bila pomembna nova spoznanja, ne pa preverjanja hipotez. Tudi delovalni razlogi so bili taki, ki so nas napotili k temu, da se je naša organizacija dela oblikovala *in situ*, glede na to, kar se je dogajalo in kar je situacija zahtevala. To je omogočalo, da je bila tudi sama vsakdanja praksa neke vrste raziskovanje in spoznavanje, predvsem pa reflektiranje. Znotraj takega okvirja je neverjetno, da nam lahko očitajo, da smo se le pogovarjali in to tudi po cele noči.

Videz pomanjkljivosti je krepil tudi naš pristop, ki je temeljil na komunikaciji, katere osnova je bilo vsakdanje, navadno (normalno) komuniciranje med ljudmi, brez kakšnih vnaprejšnjih interpretativnih okvirjev terapevtske misli medicinskega ali psihološkega izvora.

In konec koncev je bil naš Tabor akcija (mladinskega) prostovoljnega dela. In kot smo že lani omenjali: tabor smo si predstavljali predvsem kot most med civilno družbo in ustanovo, ne pa v prvi vrsti kot uvajanje nekaterih tehnik in tehnologij dela z ljudmi.

"Niste vzpostavili tvornega odnosa z osebjem"

To je bila morda največja napaka Tabora v Hrastovcu. Procese, ki so nas vodili v identifikacijo z oskrbovanci, sem že opisoval prejšnji dve leti. Naj še enkrat omenim, da je bilo prvo leto sodelovanja z osebjem veliko manj kot drugo. Za tisti čas je bilo za naše medsebojne stike značilno, da smo bili oboji, mi, predvsem pa osebje, hudo previdni. Šlo je za neke vrste sprevrženo paranoidno situacijo. Namesto da bi se identificirali z osebjem v strahu pred oskrbovanci, smo se identificirali z oskrbovanci in se ravno tako kot oni bali osebja.

Drugo leto je naš prihod spremljalo navdušenje in sproščenost s strani osebja, ki se nas je že dovolj dobro navadilo in se oteslo bojzani, da smo kakšna vrsta nadzora. Z večjo sproščenostjo, več stiki in skupnega dela je bilo tudi več priložnosti za rast kritičnosti. Kolikor so oni videli več naših napak, smo mi videli več njihovih (tako napak v smislu zlorabe in slabega ravnanja z oskrbovanci, kot tudi v smislu nesmiselnih rutinskih institucionalnih postopkov in delovanja disciplinskega panoptikuma). Tako vmešavanje nekatere ni pustilo neprizadete; verjetno pa je bilo v nestrpni reakciji na Tabor verjetno tudi nekaj preventivne akcije, da ne bi odkrili še več masla na glavi, ki ga prav gotovo v taki ustanovi nekateri imajo. Bali so se, da bi postali kontrola "sekundarnih prilagoditev osebja". Še posebej, ker večina osebja v Hrastovcu definira svoje delo kot službo, ne pa vokalacijo, čeprav jih je veliko, ki radi delajo in se posvetijo svetu oskrbovancev. Eden izmed

vzrokov za to, da se kljub tem okoliščinam ni razvil boljši stik vsaj s tistim delom osebja, ki nam je bil ali bi bil naklonjen, je bil, da se strokovno vodstvo Zavoda ni dovolj aktivno vključilo v dejanske interakcije oziroma, da ga nismo sami v to vpletli.

Hrastovec v Ljubljani

Do ideje smo prišli, ko sta se člana skupine, ki sta prejšnja leta organizirala tabor, zaposlila na dveh ljubljanskih centrih za socialno delo. Pri tem sta se glede na referate, na katerih delata, dotikala tudi Hrastovca in oskrbovancev. Ko sta to omenjala, se je porodila ideja, da bi bil lahko tabor sredstvo, da bi jih vsaj za počitnice pripeljali v Ljubljano. In da bi jih na ta način lahko začeli voditi nazaj domov, v mesto. Hkrati pa bi lahko Ljubljano opozorili, da pošilja svoje prebivalce v internacijo v Hrastovec in na probleme, ki jih Hrastovec s seboj nosi.

Tako smo načrtovali, da bo tabor pomenil druženje z oskrbovanci, sodelovanje z njihovimi svojci ter nekaj, kar smo poimenovali festivalski program, se pravi prireditve, ki bodo namenjene splošni javnosti. Tisti del programa, ki smo ga namenili oskrbovancem, je bil počitniško, turistično, izobraževalne narave. Načrtovali smo npr. izlete, sprehode, piknike, ogled predstev, razstav, RTV-ja. Ob tem pa tudi delavnice, v katerih bi se prostovoljci kot tudi naši gostje iz Hrastovca intenzivno ukvarjali z različnimi zadevami (z likovno in glasbeno umetnostjo, s praktičnimi dejavnostmi). Imeli smo namen zgraditi splav, ki bi ga poleg veselja, ki naj bi ga imeli pri izdelavi, uporabili za plovbo po Ljubljanici. Plovba po Ljubljanici naj bi imela tudi simboličen pomen (t.i. Ladja norcev). S to in podobnimi akcijami smo želeli opozoriti javnost na probleme Hrastovca in psihiatrije nasploh.

S svojci smo imeli namen navezati stike že prej. Želeli smo izvedeti tudi, kako in kaj oni doživljajo v zvezi tem, da imajo svojce v Zavodu. Zanimiva je bila tudi ideja, da bi za tiste goste, ki nimajo svojcev ali ki jih svojci ne bi mogli prenočiti, poskušali poiskati prostovoljne družine, ki bi jih za ta čas sprejele. Žal nam je zmanjkalo časa, da bi to kampanjo tudi organizirali.

To je pa tudi v telegrafskem stilu vse. V zvezi s pripravljalnim obdobjem nimam povedati kaj posebnega.

Rekonstrukcija tabornega dnevnika¹

4.9.1989, ponedeljek

Drugi sestanek s svojci je bil zame bolj dolgočasen kot prvi. Nekateri so se ponavljali, še najmanj Zoran, Martin brat, ki se je v besedah ponavljaj, vendar pa je kazalo, da je čustveno pri stvari; bilo mu je dosti bolj nerodno kot ostalim, težje je govoril in nekoliko je zardeval. Sicer se mi je zdelo, kot da se ponavljajo le iste zgodbe, ki so se jih naučili pri svojih socialnih delavcih in podobnih profilih (Zoran je namreč govoril o svojih dealingih s socialno delavko). "Kako se je zgodilo, da je naš sorodnik v Hrastovcu." Mežkov svak na primer, obakrat začne z istimi besedami, da je pri štirih letih prebolel meningitis, da je bilo do takrat v redu, da so šele, ko bi moral iti v vojsko, zvedeli, da je "od tistega meningitisa". Njegov svak pravi, da so ga do takrat imeli pri hiši, potem pa ga ni bilo moč imeti doma, ker je begal. Pravi, da ima pamet štiriletnega, kot da bi mu se takrat ustavilo. (Tudi Mežek sam, ko ga vprašaš, koliko je star, pravi, štiri leta. To ga vprašamo, ko se peljemo

- 1 *Dnevnik* si ne zasluži svojega imena z načinom, kako je nastal, marveč samo s svojo obliko, predvsem s tem, da so dogodki naštetih v kronološkem zaporedju. Dogodke s Tabora in njihov vrstni red sem namreč rekonstruiral šele nekaj časa po njemu. Z dnevniško obliko si lahko bralec ustvari podobo časovne dinamike Tabora. Hkrati pa se mi je časovni okvir zdel kot okvir spominjanja primernejši od katerega koli drugega okvirja, saj morda kolikor je čas nevtralna kategorija, še najmanj vpliva na vsebino spominjanja. Tako lahko predstavim niz dogodkov in situacij, ki so se zvrstile na Taboru skoraj "tako kot so", ne da bi jih moral posebej prilagajati neki zgodbi, ideologiji ali teoriji.

V spominjanje dogodkov sem bil prisiljen, saj so bili moji dnevniški zapiski tako skromni, da so mi komaj kaj pomagali. Ker se mi to ni zgodilo prvič, se nagibam k mišljenju, da poleg moje lastne malomarnosti in nenavajenosti pisanja dnevnika, in pa akcijske usmerjenosti, ki ne pozna kapitanske discipline večernega pisanja ladijskega dnevnika, vpliva na nepisanje dnevnika totalna udeležba v akciji. To je verjetno ena od razlik med opazovanjem z udeležbo in udeležbo z opazovanjem, o katerih govorim na drugem mestu (glej opombo o raziskovanju).

Ko sem "dnevnik" dal v branje nekaterim udeležencem Tabora, sem z veseljem ugotavljal, da pri rekonstrukciji dogodkov ni prišlo do večjih netočnosti in konfabulacij. Ostalo pa je nekaj lukenj, bodisi zaradi tega, ker se preprosto nisem spomnil nekaterih stvari, bodisi zaradi tega, ker jim nisem prisostvoval. Te luknje sem poskušal zapolniti in zakrpati s citati zapisov in spominov drugih udeležencev.

po Titovi ali pa enkrat drugič.) Prvi sestanek me je dosti bolj prizadel oziroma prevzel. Je pa res, da imajo pripravljeno žalostno zgodbo². Naprimer Maretov brat, ki Mareta v ponedeljek pripelje v Dom, povezuje to z nesrečnimi dogodki med materino nosečnostjo, ko so ji Nemci grozili s posilstvom ali nekaj podobnega in pa z dogajanjem pozneje med otroštvom, to se splete z boleznijo po nesreči v Ameriki.

- 2 Goffman uporabi izraz "žalostne zgodbe" v eseju o Moralni karieri duševnega bolnika (glej E. Goffman, 1968, str. 140). Te naj bi bile skupna značilnost vseh tistih karier, katerih potek odstopa od družbenih osrednjih vrednot in ciljev (alkosi, prostitutke, zaporniki ipd.). Kot imajo uspešni ljudje pripravljene zgodbe o uspehu, ki so seveda sestavljene iz perspektive sedanosti in so sestavljene iz nizov dogodkov, ki potrjujejo vrednote sedanjega trenutka, tako imajo t.i. "propadle eksistence" pripravljene žalostne. Pri naših gostih nismo zasledili takih zgodb, pač pa smo jih pri njihovih sorodnikih. Zakaj pri njih? Na kakšen način se jih dotakne stigma sorodnikov?

Po mojem tukaj ne gre zgolj za neposredno zaznamovanje sorodnika s stigmo in njegovo naknadno opravičevanje dejstva, kako je on povezan (samo-naključno) s stigmatiziranim, ter za zagotavljanje, da on ni deležen te stigme. Poleg tega gre tudi za vnaprejšnjo obrambo pred dejanskimi ali pa celo potencialnimi občutki krivde. Predvsem iz življenjskih zgodb požrtvovalnih mater duševno prizadetih, ki do smrti skrbijo za svoje potomce, zremo, da je skrb za svojce, tudi v takem primeru ali morda celo predvsem v takem primeru, zanje in za njihovo neposredno okolje vrednota. Iz pripovedi tistih staršev, ki so pod težo takega življenja omagali in svoje potomce poslali v kakršenkoli zavod, pa zremo o občutkih krivde. Se pravi, da družbeno (ne samo individualno) obstaja norma, splošno normativno pričakovanje, po katerem je oddaja svojcev v zavod neprimerna in se lahko po takem dejanju počutiš krivega/o. In vsakdo, ki ima svojca v takem ali podobnem zavodu, se mora spopasti s tem družbenim dejstvom, ne glede na to, ali se dejansko počuti krivega oziroma tudi če to ni njegovo psihično dejstvo. Od tu žalostne zgodbe, ki prvič implicitno priznajo normo in pojasnijo, t.j. opravičijo sedanje stanje in svojo vpletenost vanj.

Predstavniki različnih ustanov, ki posredujejo v dolgem procesu oddajanja v zavod, pa to zgodbo največkrat poslušajo in jo soustvarjajo. Del svojega poslanstva, ki se ukvarja z občutki krivde svojcev glede oddajanja v zavod, včasih poimenujejo premagovanje predsodkov, odporov. In sploh razsvetljenska poza strokovnjaka nasprotuje zgoraj omenjenemu normativnemu pričakovanju in daje svojcem veljaven alibi za njihovo dejanje. Tako je v "žalostnih zgodbah" pogosto slišati besede strokovnjaka (socialne delavke, zdravnice, psihologinje ipd.), njegov žargon, strokovna ideologija je neposreden dejavnik ustvarjanja takih zgodb.=>

5.9.1989, torek

Gabi in Laurent sta prišla že dan prej in sta sodelovala na sestanku, na katerem naj bi se dogovoril tudi o delavnicah. Sestanek o delavnicah na CSD Moste - Polje. Pogovor o raziskovanju in zlasti s tujcema. Laurent se zelo zanima za raziskovanje. Nekaj govori o antropologiji. Z Urošem se pogovarja o študiju psihologije pri nas. Gabi je glasbenica. Spomnim se, da sem tujcema govoril o tem, kakšna bi lahko bila njuna raziskovalna naloga, še posebej, ker sta tujca. Mislim, da je bil povod za vprašanje anticipacija težav v komuniciranju zaradi jezikovnih problemov, kar naj bi bila izrecna težava še posebej pri raziskovalni dejavnosti. Rekel sem jima, da je to na nek način tudi prednost, ker je marsikatera stvar, ki se nam zdi sama po sebi umevna (tudi v svoji neumnosti), zanje lahko problematična. V tem kulturnem primanjkljaju pa lahko vidim tudi možno stično točko med našimi gosti iz tujine in našimi gosti iz Hrastovca.³

⇒ Na praktični ravni, ko je pri sedanjem načinu organizacije skrbi za ljudi s takimi težavami, načinu, ki temelji na binarni perspektivi zavod ali družina, edina alternativa zavodu pogosto družinski ali individualni kolaps, je to seveda tvorna drža. Lahko bi sicer diskutirali o tem, ali bi bilo mogoče bolje prisluhniti težavam, ki jih imajo svojci z občutki krivde, kot pa jih zanikati (saj nam to omogoča moč, ki jo ima ustanova in ki ni primerljiva s pičlo močjo svojcev). Vendar pa je to metodično vprašanje in ga tukaj ne bomo obravnavali. Bolj nas zanima, kako doseči raven, ki bo presegala tako binarno izključnost in bo omogočala sintezo solidarnosti, ki bo temeljila na vzajemni solidarnosti vsakdanjika in tudi na bolj splošnih institucionalnih oblikah medčloveške pomoči. Stvar je v tem, da se alternativa: družina ali zavod izkaže za lažno, brž ko se uvedejo še druge možnosti (npr. dnevni centri, pomoč na domu, stanovanjske skupine, skupine za samopomoč itn.).

3 *Raziskovanje* letošnjega Tabora je pomenilo predvsem spremljanje in refleksijo naše akcije. Tudi ta Tabor lahko vzamemo kot akcijski eksperiment v širokem pomenu besede. Medtem ko za to, kar naj bi eksperiment dokazal, ni potrebno nobeno raziskovanje, saj je bilo že vnaprej bolj ali manj jasno, da so stvari take, kot naj bi jih dokazali, da so: Namreč, da ljudje bolj sodijo v mesto kot v izolacijo grajskih zidov, da življenje v mestu zmorejo, če ne sami, pa ob podpori drugih, ter da jim tako življenje prija in ga hočejo približno takega. Če zamenjamo nianse, ki so sicer pomembne in jim bomo v našem poročilu posvetili vso dolžno pozornost, bi bilo raziskovalno poročilo tega dela eksperimenta: *Veni, vidi, vici*. Pomemben del eksperimenta še vedno v smislu *quod erat demonstrandum*, je v pomenu latinskega glagola *experiri*, ki pomeni izkusiti, se pravi izkušnja tega, da je to možno. Preboj nekakšne psihološke bariere, kar je bilo pomembno za naša bodoča prizadevanja.⇒

6.9.1989, sredo

V sredo najprej prideta Eric in Eva. Večerja pri Mačku. Pogovarjam se predvsem z Evo, ki vprašuje po smislu Tabora in po tem, kaj hočemo storiti. Malo je skeptična, ali bo Tabor imel res tolikšen odmev, kot pričakujemo.⁴ Sicer je to zanjo dobra ideja.

Zdi se mi, da Laura pride šele pozneje, proti večeru. Dobro ozračje večernem sestanku pri meni. Gledamo film *Ljudnica*; žal mi je, ker ne morem sodelovati, saj hkrati poteka v mojem stanovanju še sestanek

⇒ Kot sem imel priliko opazovati tudi pri drugih projektih, ki so pomenili družbeno inovacijo, je problem psihološke bariere pogost. Skupina, ki se nečesa loti, se tik pred prvim korakom, ki bi pomenil ustvariti zamišljeno, skupinsko fantazijo, ustavi in začne mencati na mestu. Začne si izmišljati vse mogoče načine, kako zakomplicirati postopke, na plano pridejo vse mogoče bojazni, ki se ponavadi pozneje izkažejo za smešne, izmislijo si ovire, ki jih v resnici ni itn.

Drugi del raziskovanja, ki ima več spoznavne moči, kdo bi lahko rekel "pravo raziskovanje", naj bi bilo bolj kvačkarske narave - opazovanje situacij, v katerih se bodo naši gostje in mi z njimi znašli, ter kako se bomo v njih znašli. Predvidevali smo, da nam bodo sem ter tja v nekaterih situacijah delali težave tako posamezni hendikepi naših gostov kot naše skupine, po drugi strani pa akulturiranost po desetletjih bivanja v Hrastovcu. Vendar pa nismo bili na preskušnji (spet ena izmed variacij besede eksperiment) samo mi in naši gostje, ampak tudi prostor, v katerega smo prišli oz. smo goste povabili. Tako smo predvidevali, da se ne bomo naučili samo o naših gostih in okolju, iz katerega prihajajo, njihovih težavah in bivanju, ampak tudi o našem lastnem okolju. Upali smo, da nam bo njihov prihod s pomočjo drobnih paradoksov razkril nekatera v samoumevnost skrita protislovja našega vsakdanjega življenja.

Če smo prej postavili ob bok opazovanju z udeležbo udeležbo z opazovanjem, kamor seveda sodi tudi naš eksperiment - tabor, bi nas lahko zgornja diskusija pripeljala do razmišljanja o opazovanju udeležbe ali morda celo o udeležbi pri opazovanju (glej V. Flaker: "Prispevek k slovarju akcijskega raziskovanja", referat na posvetovanju "Akcijsko raziskovanje v pedagogiji", Ljubljana, november 1989).

4 *Tabor in mediji*. Zdaj, ko je Tabora že davno konec in se spomnim svojih pričakovanj v tistem trenutku, tik pred začetkom Tabora, se mi zdi, da so bila večja. Iz tistega pogovora se spomnim, da sem Evi zagotavljal, da bo stvar prišla posnet televizija, da bomo predvajani na TV dnevniku ipd. Tako nam je bilo obljubljeno in tako rekoč domenjeno na RK ZSMS, dogovorjene so bile tudi druge stvari, ki spadajo v rubriko PR, pa se niso zgodile. Vendar pa po drugi stani ne bi mogli trditi, da je Tabor minil neopažen. Še zlasti odmevni sta bili oddaji na RGL-u. Prostovoljci iz tujine so omenjali, da⇒

vrčevske zadruga, kjer tudi moram sodelovati; to je še zadnja službena stvar, pri kateri sodelujem v času Tabora, s katerim pa ni povezana. Pridruživ se pozneje.

7.9.1989, četrtek

Dare s svojimi gosti - Erikom, Evo in Lauro zjutraj zamudi na avtobus. (Prostovoljci iz tujine so namreč prvi dve noči prespali pri Daretu in Sreču doma.) Tudi sam sem zaspal, vendar to ni usodno, ker Stanko pride pravočasno in telefonira direktorju. Zmenjena sta bila, da ga pokliče, ko se vrne iz Ankarana, kamor je šel neposredno po pogovoru; dalo se bo urediti. Najprej zbudim Vilija, potem greva v Študentsko naselje. Na hodniku srečava Rijo, ki se nam pridruži za ves čas Tabora. Gremo se pogovarjat s tovarišico Liljano, ki je nekakšen šef tega področja administracije, ki dela s sobami. Pri njej opravimo izredno hitro in zadovoljivo. Ko Liljana sliši, da se je Stanko pogovorjal z direktorjem, ni problemov in nas pošlje kar v sprejemno pisarno za Bežigrad, ki srbi za *Dom študentk VSZD* na Poljanah. Tam smo tudi dobro sprejeti in se dogovorimo glede vseh potankosti okoli tehničnega sprejema. Med drugim gospa, ki nas sprejme, vpraša, kdo bodo

⇒ so bili presenečeni, kolikokrat se jim je zgodilo, da so se v mestu s kom naključno spoznali, kot se pač komunikativni tujci spoznavajo z domačini, in da so domačini vedeli, za kakšen tabor gre. Pa tudi splav je dogodek, ki so ga opazili, o katerem so govorili in je bil dogodek dneva. Škoda, da je bil medijsko slabo izrabljen. Odmeven je bil tudi članek v *Mladini*, ki ga je napisal Nejc, novinar, ki je dejansko preživel nekaj dni z nami, potem pa je moral sredi Tabora (v soboto) v vojsko. Škoda, ker je bil na nek način udeleženec Tabora in nam je dosti pomagal tudi s svojim elanom in prizadevnostjo.

Skratka mislim, da ni posledica samovšečnosti, če mislim, da je bil Tabor zadeva, ki je gledalce televizije, poslušalce radija in bralce tiska in naše someščane sploh zanimala. Pri tem pa je problem, da se mediji vedejo, kot da to njihovih odjemalcev ne zanima. Namreč velikokrat smo bili priča, da so mediji npr. že posneto oddajo o naši dejavnosti odložili, "zaradi bolj pomembnih zadev", da je moral iti novinar namesto k nam nekam drugam, kjer so se dogajale "pomembnejše reči" itn. Celo tako spektakularno stvar, da ne rečem že kar televizijsko, kot je potovanje splava, televizija ni predvajala. Skratka, naš Tabor ima tako kot celo področje sociale v medijih status obrobnegega, tistega, kar mora počakati. Naše lastne ankete, kot tudi novinarska praksa na zahodu priča, da to ni posledica zanimanja odjemalcev, "ratingov", ampak neke uredniške politike, ki meni, da stiske ljudi sodijo v črno kroniko, Jano ipd.

udeleženci Tabora. Začnem naštevati: "Mednarodni prostovoljci, študentje..."; preden pridem do hrastovških oskrbovancev, me prekine z nečem drugim. Po svoje mi odleže, saj sem pričakoval, da bi lahko naštevanje hrastovških oskrbovancev sprožilo kakšne probleme, po drugi strani pa sem imel občutek, da sem nekaj poglobitnega zamolčal, da bi to moral povedati, če naj ostanem pošten. Potem pa spet, kaj naj govorim, saj se ne pogovarjamo o ljudeh, ampak o posteljah in denarju. Kakorkoli že, smo super veseli, ko se gremo nazadnje menit s hišnikom. Brez problema. Nekaj več problemov je v dogovorih s študenti, ker bodo živeli med nami oz. v sobah mešano. Nismo namreč dobili zadostnega števila popolnoma praznih sob. Z Vilijem stopiva v stik z eno izmed študentk iz teh sob, ki jo Vili pozna in moram reči, da ni ravno vesela perspektiv svoje neposredne bodočnosti. Uči se namreč za diplomu in je nameravala prebiti teh nekaj tednov, ko še ni sostanovalk, v Ljubljani. (Ko smo dva dni pozneje prišli v Dom, smo dobili listek, da se vrne čez teden dni, pa je do konca tabora ni bilo.

Hrastovec! Bela čer v Slovenskih goricah. Da si polomiš ob njej zobe. Sprejem veličasten. Kje je Mojca, kje je Sandi ipd.? Bo Vili poslal slike?

Ana Heric se mi je prilepila in me spremljala skoraj ves čas našega tamkašnjega bivanja. Šele proti večeru sem lahko vzpostavil distanco. To sem moral narediti zelo energično, tako, da sem gelede najinega druženja, postavil mejo. Postaviti mejo. Zanimiva stvar, ki se je zgodila v zvezi Ano, je bila tudi ta, da sem pred večerno zabavo v disku šel na sprehod okoli gradu. Bil je to nostalgični sprehod, po poti mimo ribnika do ceste in po poti navzgor. Hodil sem počasi in melanholično, bolj v svojih mislih in v opazovanju pokrajine pred večerom. Malo pod vrtom, kjer smo lani imeli šotore, sta stala dva udeleženca Tabora, morda Eva in Gabi, morda le ena od njiju dveh, kaj-zdaj-vem. Z njima sem se zapletel v pogovor, tudi ne vem, o čem. Verjetno o Taboru ali pa še bolj verjetno o delovanju Hrastovca kot institucije, ali sem morda povedal svoje misli, morda sem tudi govoril o tem, kako naj bi potekal preostali del večera. Ko sem se že nekaj časa pogovarjal, sem zaslišal lomastenje; pomislil sem, da je kakšna žival. Kakšnih 15 do 20 metrov nad nami je bila Ana, ki se je borila z grmovjem. Očitno je videla, da sem se umaknil iz družbe, pravzaprav od nje, saj sem ji rekel, da grem stran od nje, da si hočem od nje spočiti. Vem, da me je spremljala do grajskih vrat in gledala, kam grem, nisem pa si predstavljal, da je tako natančno videla, kam grem. Prišla je do mene, se mi obesila okoli vratu in mi začudenemu "dovolila", da se še nekaj časa, pogovarjam z dekletoma. Potem me je začela nadlegovati, zato sem se odpravil nazaj v grad. Po poti je stopala tako nerodno in brez pravega ravnotežja, da sem ji moral pomagati, da

ni omahnila po strmem bregu navzdol. Hkrati sem se čudil, kakó je tako nerodna in brez ravnotežja prišla po strmi poti okoli gradu.

Disko je bil vredu. Likar je bil ves iz sebe, ker je njegov partner ves čas plesal, se mi zdi, da z Lauro. Razlagal mi je, zakaj naj bi bila stvar sporna in zakaj naj plesanje ne bi bilo dobro za njegovega partnerja. Sam pa se ni prav dobro počutil, da bi plesal. Ko smo ob povratku imeli ples, pa je plesal tudi on.

Začetek Tabora v Hrastovcu je bil zame kar močna izkušnja. Bil sem nostalgičen po prejšnjih dveh taborih, še posebej lanskem, ne toliko po taborih kot po ljudeh, s katerimi sem se srečal. Hudo mi je bilo, da veliko znancev ali celo prijateljev, kot so npr. Riko, Zeko in drugi ne bo šlo z nami, ker odpadejo po krajevnem ključu. Po drugi strani pa sem bil vesel, da letos ne bomo ves ta čas v gradu. Da ne bo te poplave stikov, zahtev in žicanja, nesporazumov z osebjem, občutkov krivde, da tukaj nekaj delamo, kar jim ni prav vseč (osebju namreč), kot da bi skupaj z oskrbovanci skovali nekakšno zaroto. Lahko bi rekel, da sem se počutil razklan, kljub vsemu me je Hrastovec mikal, njegova totalnost, gostost, deteritorializiranost, nemoralne umetnosti brezsrarnosti⁵ ter moja in naša karizma⁶, ki jo lahko med oskrbovanci občutimo.

5 *Nemoralne umetnosti brezsrarnosti* (amoral arts of shamelessness) prav tako spada med izraze iz Goffmanovega eseja o moralni karieri duševnega bolnika. Gre namreč za pojav, ki je med totalnimi ustanovami prav poseben za duševno bolnišnico. Namreč: potem ko se je duševni bolnik odtujil od svojih bližnjih in ko mu je institucija z mortifikacijo dosledno odvzemala varnost lastne podobe o sebi, je pripravljen kot varovanec vsake druge totalne ustanove za ponovno rojstvo, za nov pogled nase in na svet okoli sebe. Lahko prevzame psihiatrični pogled nase ali pa včasih npr. predanost boju za pravice duševnih bolnikov. Duševni bolnik pa ima še eno možnost, ki je ostalim prikrajšana. Na kateri koli izmed poti navzdol po hierahičnemu sistemu lahko spozna, da v sistemu privilegijev nima več kaj izgubiti. "Potem, ko je odložil svojo vsakdanjo nošnjo ali pa so mu jo drugi strgali, mu ni treba iskati nove obleke ali novega občinstva, pred katerim se bo pokrtil. Namesto tega se lahko nauči, da vsaj začasno, pred vsemi skupinami prakticira nemoralne umetnosti brezsrarnosti" (glej: Goffman, 1968, str. 155).

6 *O karizmatičnosti našega početja* smo govorili večkrat. Prvič med evalvacijo tabora Hrastovec '87, ko smo omenjali to dimenzijo našega početja. Asociacije na Trnuljčico spadajo v ta čas (glej: Anali za leto 1987). Drugič pa leto pozneje v pogovoru z Jožetom Lokarjem v Hrastovcu ob predstavitvi Hrastovških analov za leto 1987. Lokar je videl smisel našega tabora, da imajo oskrbovanci prek nas stik z zunanjim svetom. Ugovor je bil: če naj bi to bila perspektiva tabora, bi to pomenilo, da bi lahko sčasoma postali ⇒

Zanimiv je tudi Daretov opis izkušnje teh dveh dni, ki pa je izkušnja nekoga, ki je bil tam prvič:

Začelo se je tako, da smo (Eva, Laura, Eric in jaz) zamudili vlak za Maribor. Čas do prihoda naslednjega je minil v znamenju rahle panike in predusem pri tujcih rahle nejevere. "It can't be true." Te Ericove besede dobijo nadaljevanje v Evini razlagi svojih vtisov o Taboru: "Sometimes I think it's just a bad dream."

Hrastovec. Prvo srečanje z njim je šok. Videl sem tisto, kar sem pričakoval, pa ne verjel (upal?), da se bo res izpolnilo. Pa se je. Možganska in TV slika postane realnost. Človek potem reče: "Bilo je kot v filmu." Banalno, ampak nekaj resnice je v tem. Kar me najbolj pretrga, je občutek, da ljudje in pacienti tu nimajo feedbacka o sebi. "Saj sploh ne vidijo, kar mi vidimo." Kaj sploh vidijo? Pozneje dobim asociacijo o puščavniku, ki se odmakne pogledu drugih v samoto in se zadovolji s subjektivno izkušnjo samega sebe in niti ne išče potrditve v zunanjem svetu. Pacient

⇒ predstavniki onstranstva in na nek način duhovniki zunanjega sveta v totalni ustanovi, ki bi lahko pri oskrbovancih vzdževali vero v obstoj nekega civilnega sveta. Hvala za tako vlogo. Naša vloga, kot sem jo takrat formuliral v pogovoru naj bi bila, da smo most, realni stik med oskrbovanci in zunanjim svetom in sicer tako, da zunanji svet pripeljemo notri ali tako, da peljemo oskrbovance ven, kar je verjetno lažje kot obratno.

Zdaj še o občutku, ki smo ga v Hrastovcu pogosto imeli, občutku, da smo oboževani. Oboževani, toda zakaj, kaj smo takega delali, kaj smo ljudem predstavljali? Ena izmed razlag bi seveda bila, da jim je naša prisotnost predstavljala zunanji svet. Sam se spomnim iz vojske, da smo bili v kasarni veseli vsakega obiska od zunaj. To je bil Nekdo, s katerim smo se lahko pogovarjali o civilnih zadevah, različnih, tistih, ki se jih ljudje ponavadi pogovarjajo zunaj, tistih, ki so izven ozkega tematskega univerzuma kasarne. Podobno po Goffmanu velja za večino totalnih ustanov. Obiski od zunaj, pa čeprav tako dobro vikorporirani v institucionalne ceremonije in kljub temu, da služijo bolj gladkemu delovanju institucionalnih mehanizmov, vseeno delujejo kot razpoke v totalnosti ustanove. Druge vrste nasmešek, drugače postavljena beseda, drugačna poza v dvogovoru in je upanje. "Samo, da si malo bolj človeški z njimi, pa so srečni." To je naša izkušnja, o tem govori osebje in F. Thomas, ko opisuje delo v podobni ustanovi v Angliji (glej: Ryan, 1987). Razlog, da citiram njegov opis je, da zraven še ugotavlja tole: če je tako, je toliko slabše, ker je to izraz bolj pomanjkanja človeškosti v ustanovi kot prizadevnosti osebja.

Točka, ki se dotika istega problema je, da osebje pravi, da jim hrastovski oskrbovanci prirastejo k srcu, med drugim prav zaradi hvaležnosti, ki jim jo izkazujejo. "Taki so kot otroci." Kot smo že prvo leto ugotavljali, je ta podobnost v njihovi strukturalni podobnosti, namreč oboji so v neizmerno odvisnem položaju. ⇒

v Hrastovcu stori enako dejanje precej preprosteje, kot se zdi, umakne se v svet, ki je drugačen. Kateri svet? (Vse bolj se mi zdi, da stvari niso dostopne posplošitvam.) Ostane pa občutek, da jih ne gane niti svet zunaj njih samih niti lastna telesa.

Edino tako si lahko razložim nekatere zelo močne scene na oddelkih. Ko smo spet zunaj zidov, na vrtu, si oddahnem vsaj malo. Nastopi tudi dvom o zmožnosti takega komuniciranja, ki nobeni strani ne bi odvzela njene vrednosti. Nočem jih podcenjevati, pa tudi nočem igrati nekoga drugega, mogoče mamo, brata, prijatelja, kaj jaz vem. (Pa najbrž sem to vseeno počel. Zakaj pa ne oz. kako pa ne.) Šok mine, ko se znajdem v disku (selekcija!). Posplošitve, ki jih še delam, pa so posledica preprostega dejstva, da ljudi ne poznam po imenih, položajih, usodah (na Taboru se dokončno osvobodim posploševanj. V norcih vidim samo še ljudi.) Najočitnejši znak atmosfere, ki zavlada, je vsesplošno "flirtanje" z nami prostovoljci. Vsi nas objemajo, nas zaljubljeno gledajo, se nas dotikajo.

⇒ Odvisnost in prikrajšanje sta torej konstitutivna pogoja za (tudi našo) karizmatičnost. Se pravi, naša karizmatičnost ni toliko odvisna od tega, kaj smo mi tam delali, kolikor je to značilnost situacije, v kateri bivajo oskrbovanci. Vendar pa je naša karizmatičnost kljub vsemu drugačna od karizmatičnosti osebja, saj, kot smo rekli, predstavljamo svet in dajemo okus onstranstva na bolj egalitaren način, na več načinov prestopamo mejo binarne delitve osebje - oskrbovanci, se spuščamo na njihovo raven in sproščamo upanje. Ustvarjali smo skupinsko kulturo, ki je bila nasičena z, v Bionovih terminih, osnovno predpostavko parjenja.

Da je osnova karizme v Hrastovcu predvsem situacija prikrajšanja in odvisnosti, smo videli tudi letos, ko nismo bili v Hrastovcu. V Ljubljani se je namreč pokazalo tole: čeprav smo bili lahko zadovoljni s svojim delom in so nam bili naši gosti hvaležni za izkazano gostoljubje, ne pomeni nujno, da smo gostitelji karizmatični. Pri tem pa smo bili tudi letos, še bolj kot lani in predlani mi tisti, ki smo bili odgovorni, ki smo se odločali, vodili itn. Skratka naši gostje so bili še vedno odvisneži, v položaju, ki je podoben otrokovemu. Še vedno in seveda jim je bilo treba nekatere stvari dovoljevati in nekatere prepovedovati ipd. Pa vendar, tistega občutka karizme ni bilo. Odnosi so bili precej bolj zemeljski. Bilo nas je manj, ki smo bili nekaj časa skupaj in smo se spoznali in čeprav nismo bili dovolj časa skupaj, da bi se zares spoznali, pa smo se vendarle dovolj dobro, da niso mogle vzdržati idealizacije, ki bi vzdrževale karizmo od prej. Še posebej pa nismo bili eden izmed redkih ali morda celo edini vir stika z onstranstvom. Naši gostje so bili tu v onstranstvu in deprivacije je bilo konec in za tone hvaležnosti ni bilo treba "le malo človeškosti".

In tu bi se lahko začela nova tema, in sicer o naši investiciji in investicijah ljudi, ki delajo v takih ustanovah, o investicijah v svoje delo oziroma o užitku, ki ga iz svoje karizme imajo.

Zdi se mi, da do osebja nimajo enakega odnosa. Naslednji dan se mi predstavi neko dekle, ki pravi, da me pozna iz KS, kjer me je dostikrat videla. Govori o sebi, o tem, kako je prišla v Hrastovec. Reče mi, včasih kot vprašanje, da bom njen fant in da me ima rada. Drži me za roko in se stiska obme. Mislim, da ji je ime Rozika in stara je 17 let (tako je rekla). Ko smo čez teden dni spet v Hrastovcu, priredi pravo sceno, ko me noče izpustiti, ko jo srečam na njenem oddelku in me takoj "ugrabi".

8.9.1989, petek

Ob devetih, seveda z zamudo, je sestanek, na katerem se dobimo udeleženci Tabora, prostovoljci in naši bodoči gostje, z njimi pa sestre z njihovih oddelkov. Oskrbovanci so v glavnem z odprtih oddelkov, z izjemo Mihaelce in Marka. Med sestankom imam telefon ski pogovor s Stankom, ki mi pove, da bomo imeli hrano v *Ljudski kuhinji* in ne v DICu, kot je bilo planirano, ker je kuhinja Doma čez vikend zaprta. To se mi zdi skrajno v redu, ker je Ljudska kuhinja javen prostor in ni vključen v panoptično ustanovo kot internat. Na sestanku se predstavimo, potem pa se razdelimo na dve skupini ali morda tri (še iz Trat, ti nekoliko zamudijo), da nam sestre povedo o zdravilih in o ljudeh. Jaz se priključim skupini, ki gre na ženski oddelek.

Ob 12h odhod. Nekaj oskrbovancev gre s kombijem, predvsem tisti, ki se težko gibljejo, večina prostovoljcev gre skupaj s preostalimi oskrbovanci z avtobusom in vlakom. Pot mine brez posebnosti. Razporejeni smo po celem vlaku, ker je bila v začetku gneča. Najbolj mi je ostalo v spominu zgražanje ali morda bolje rečeno posmeh nekaterih potnikov zaradi Maričinih uhanov in oblačil. Marica je bila namreč dokaj slovesno oblečena: v krilu, beli srajci, v morda malo preohlapnem lajbiču, s papirnato ali tekstilno belo rožo v laseh in z velikimi deltoidnimi uhani. Drugo, kar sem si zapomnil so bili heavy metalci, ki so tam nekje od Trbovelj naprej, ko se je spraznil vlak, hodili po vlaku. Mislim, da se je vanje obregnil Damjan in se je nekaj z njimi pogovarjal o zelenem pivu, kar jih je zelo zabavalo. Sam ne vem, kako je prišlo do transformacije Gren - green - zeleno pivo. (Gren je brezalkoholno pivo, ki je med Hrastovčani pravi hit.) Odnos metalcev do njega in do ostalih naših gostov je bil rahlo pokroviteljski, rahlo nastopaški. Na primer nekdo od njih je nekoga od nas potrepljal po glavi- češ priden, priden-ali kaj. Seveda to "potrepljancu" ni bilo všeč. Mislim, da se je celo nekaj razburjal in spraševal, kaj naj to pomeni. Pa to ni bilo retorično vprašanje.

V domu VŠZD nas pričaka Vili. Presenečen sem, ko mi pove, da se z morebitnimi sostanovalci po tistem, ko smo bili pri njih, ni več pogovarjal. Pri vseljevanju se zaradi tega počutim precej v zagati. Zdi se mi tudi, da vsa stvar poteka obotavljajoče. Cvetka stvari vzame v svoje roke, hitro razporedi ljudi po sobah. Oskrbovance po tri ali tudi po dva, prostovoljce pa po tistih sobah, kjer je samo en udeleženec Tabora, ostala ležišča pa pripadajo študentom - domorodcem. Tako se mi ne posreči izpeljati ideje, da bi več gostov spalo v istih sobah skupaj s prostovoljci. Da se ločijo, pa je tako rekoč "naravna sila". To kar pade tako in za mešanje, ali kakor bi se bolj strokovno reklo, za integracijo, je potreben napor⁷.

9.9.1989, sobota

Nekateri so vstali že zelo zgodaj, morda celo ob 4.30. Okoli sedme ure, ko sem prišel v Dom, je bila večina gostov že pokonci, večina prostovoljcev pa je še spala.⁸ Tam okoli devetih je bil zajtrk že pripravljen. Zanimiva stvar pri zajtrku je bila, da so gostje ob polni mizi obstrmeli. Nekaj trenutkov so ostali odprtih, pa tudi praznih ust. Problem je bil v tem, da stvar ni bila izpeljana do konca. Kruh ni bil narezan, kaj šele

7 *Dežurstva*. Zmenili smo se namreč, da bomo vedno imeli budnega človeka. Ponoči zaradi varnosti, da lahko pomaga gostom, če bo kaj, podnevi pa kot komunikacijski kanal s tistimi, ki bi nas iskali. V ta namen smo celo ustvarili komunikacijsko knjigo, kjer naj bi si zapisovali, kje je kdo in kaj se kdaj dogaja ter podobna sporočila in memorandumne. Predvsem nočna dežurstva so počasi zamrla. Za ponočna smo se eksplicitno kot skupina odločili, da niso potrebna. Morda so bila bolj potrebna v začetku, ko se niti mi niti kdo drug nismo znašli in smo potrebovali občutek varnosti. Tudi dnevna dežurstva so postala bolj neredna. K temu je prispevalo tudi to, da je bilo zelo malo ljudi, ki so hoteli z nami kontaktirati oz. telefon ni delal v Domu, tako, da nismo mogli klicati, pa tudi nas niso mogli klicati. Tako se je dežurni počutil precej brezkoristen. Pomembna so bila jutranja dežurstva, ki so pomenila pomenek in kavo ter pripravljanje zajtrka.

8 *Vstajanje* je bilo druge dni malce pozneje, čeprav so nekateri gostje ohranili navado zgodnjega vstajanja, nekateri pa so včasih radi poležali, še zlasti, če so šli pozno spat. Dvakrat je bilo pozno vstajanje povezano z epileptičnima napadoma (Damjan, Dragan). Prostovoljci so v povprečju tudi vstajali pozneje kot prvi dan, tako da se ta razlika v času med vstajanjem gostov in prostovoljcev ni zmanjšala.

namazan. Začeli so jesti šele, ko jim je Cvetka z našo pomočjo narezala in namazala kruh.⁹

Preden smo se odpravili na tržnico, je trajalo. Spomnim se, da sem nekako tekal po dnevni sobi v 2. nadstropju s komunikacijskim zvezkom in se poskušal dogovoriti, kam bo kdo šel ter kdaj in kako bomo šli na trg. Po eni strani je bilo precej odhodov za čez vikend domov, od doma pa sta prišli (in tudi poslej vsak dan prihajali) Marta in Mica. Iz Tabora so odšli Iztok, Slavec in Mare čez vikend, pa Marica in Dragan do konca Tabora. Stiki s svojci so bili precej prisrčni in Nace, Srečo in Cvetka so se vrnili zadovoljni. Iz Cvetkinega dnevnika zvemo, da so jih povsod sprejeli brez večjih zadržkov, razen morda malo pri Maretu. Problem je bil z Maričino mamo, ki je pripravljena sprejeti Marico, ne pa tudi Dragana: "Ljudje pravijo, da ima doma norce in tega ne razumejo." Zanimala se je za Maričino pokojnino in če ima stike z očetom (ki dela v ZRN).

Iz pohoda v Domžale in Borovnico sta Srečo in Nace pripovedovala zgodbo, ki jo velja zapisati. Nazadnje so namreč šli k Draganu v

9 *Posledica institucionalizma.* Ta dogodek je bil eden izmed satorijev, ki sem jih doživel na Taboru v zvezi s t.i. institucionalizmom ali hospitalizmom. V Hrastovcu vidiš to isto stvar v bolj odkriti formi, na način, ki brutalno in šokantno posega v razmerja dobrega okusa in konvencij. Vendar pa je institucionalno vedenje del tistega ambienta in ga je tam in takrat pod močnim vtisom težko ekstrapolirati v neinstitucionalno situacijo.

Tako se zgodi, da ob vednosti o takem pojavu in izkušnji neverjetnih zaved v Hrastovcu, sediš pri zajtrku oz. pri polni mizi dobrot in kljub lakoti nihče ne poseže po hrani. Takrat vidiš, da je nekaj narobe.

Pozneje se je stvar malo "zrihtala" oz. so bili naši gostje pri zajtrku malo bolj aktivni, čeprav so se nekateri bolj, drugi manj, pustili streči in negovati do konca. V zvezi z gospodinjstvom naj omenim, da je Milica že v Hrastovcu omenjala, kako rada kuha. Pri prvi priložnosti (kuharska delavnica) je to pokazala, vendar pa nisem mogel skriti občutka, da je bila zaradi mnogoletnega bivanja po različnih ustanovah malo okorna ali počasna. Morda pa je to posledica pilul.

Pogosto je prav obratno, se pravi, da se iz svojih pogovorov spomnim predvsem tistega, kar jaz govorim. Bi rekel, da gre takrat bolj za razlagalne pogovore, ko imam jaz pedagoško funkcijo oz. razvijam neko misel. Bi rekel, da je tak pogovor v bistvu narcističen ali pa da sem zaverovan v nastanek neke misli. V tem primeru so bile besede, ki sem jih namenil Albinu, predvsem instrumentalne in so bile sredstvo konverzacije, da bi zvedel čim več od njega, da bi bilo njemu lažje govoriti. Bi rekel, da je bila to nekakšna psihoterapevtska drža in mislim, da sem se je kot take takrat tudi zavedal.

Borovnico. Nace je sicer že bil tam, vendar le enkrat in še to meda ponoči, tako da so se zanesli na vodstvo Dragana. Ta ni nikoli živel v Borovnici, bil pa je skoraj vsako leto po nekaj tednov doma na dopustu. Pripeljal jih je do hiše, stopil iz kombija in pozvonil. Vendar se mu ni nihče oglasil. Videti je bilo, da ni nikogar doma. Pozvonil je še večkrat, stopil okoli hiše, pozdravil in pomiril psa. Še enkrat pozvonil. Čudili so se. Potem pa je Dragan po hišni številki ugotovil, da sploh niso prav prišli. V drugo niso imeli težav. Pač pa so spremljevalci bili presenečeni, da je bila prava hiša precej drugačna od tiste prve, razen v najbolj splošnih konfiguracijah (npr. obe sta bili na bregu).

Sam sem šel na sprehod z Miranom. Ker je deževalo, sva šla najprej k meni po dežnik in anorak. Ljudje iz Hrastovca niso imeli s seboj stvari za dež, niti niso imeli s seboj kakšnih plaščev ali podobnih ogrinjal. Zanimivo je, da smo vsi bolj ali manj ta problem rešili. Jaz sem dva dežnika dobil v službi, potem so si ljudje sposodili dežnike pri stanovalcih Študentskega doma itn. Vandrala sva po deževni Ljubljani. Med sprehodom sva se pogovarjala kot prava peripatetika. Pogovor je tekkel o njegovi preteklosti; kako je bilo, ko je bil doma oz. bolje rečeno, ko ni bil v Hrastovcu. To je bila glavna tema in ne vem, kdo jo je sprožil. Vem, da sva se do mojega doma bolj pogovarjala o tem, kaj vidiva in komentirala stvari, ki sva jih videla, ne da bi se to kaj bistveno dotikalo najinih bolj zasebnih sfer. Bolj se spomnim stvari, ki jih je Miran govoril, čeprav vem, da sem govoril tudi o stvareh iz svojega življenja. Verjetno kaj o otrocih, o tem, kaj mi je všeč ipd. Miran mi je govoril o svojem dekletu, ki je bila tudi oskrbovanka v Hrastovcu, ki je sedaj v reji na kmetiji v Slovenskih goricah. Vendar bo tudi ona prišla nazaj v Hrastovec in bosta spet skupaj. Ko je bil še pri kmetih, sta bila skupaj ob nedeljah. Živela sta še kar blizu. V spominu mi je ostala podoba, za katero ne vem, ali sem jo sam proizvedel kot asociacijo na to, kar mi je pravil, ali pa je bila del njegove pripovedi, in sicer, kako se dobivata ob nedeljah pri cerkvi. Podoba je bila filmska, cerkev na griču in okoli nje nedeljski vrvež. Kot v kakšnem filmu, ki je bil narejen po literarni predlogi (npr. *Na klanču* ali *Babajina Breza*). Govoril mi je tudi o svojih sporih s kmetom, kjer je nazadnje živel. Da je moral spati v svinjaku. Da svojega rejnika ni maral, ker ne mara pijancev. Da je samo pil in čedalje več. On in njegov sin.

Šla sva gledat glasbene inštrumente, najprej na Wolfovo, nato v *Metalko*. Potem sem šel dvignit denar na pošto v Cigaletovi ulici; Šla sva skozi Kompasovo pasažo na Miklošičevo ulico. Na tem delu poti mi je govoril o internatu. Še prej sem ga vprašal, kako je prišel v Hrastovec ali pa morda v internat. Nisem mogel dobro razbrati, vendar kot da bi rekel, da ga je preveč "sral" in še nekaj v zvezi z drogami. Kaj

več mi ni povedal, čeprav sem si hotel stvari malo razjasniti. Vendar pa po nekaj previdnih vprašanjih niti nisem hotel bezati v to. Bilo bi preveč nevljudno. V internatu se je imel v redu. Marico pozna že od tam in ona tudi pozna internat (morda je isto rekel tudi za Dragana). Ko sva šla že proti Ljudski kuhinji, sva se pogovarjala o tem, da bi rad obiskal svoj bivši internat (ki spada pod posebno šolo J. Levca). Dobro se spomnim, da sva se ob vračanju iz mesta proti Tromostovju in sicer tam nekje med Sodiščem in Dalmatinovo ulico pogovarjala o njegovem odnosu do pijancev. Rekel je, da jih "črti" in pri tem je jecljal bolj kot sicer. Potem mi je povedal prigodo iz otroštva. Rejniki oz. pač ljudje, s katerimi je živel, so ga poslali v gostilno po cigarete. Medtem, ko je čakal na vrsto, je tam nastal pretep. Mislim, da je zgodba vsebovala še to, da ga je nekdo vzel v zaščito, saj so ga spoznali, ker je tja hodil že prej. Govoril je, da ga je bilo strašno strah, kako se je tresel ipd.¹⁰ Žal nisem srečal nobenega znanca ali prijatelja, da bi ga Miranu predstavil in ga tako vpeljal v krog mojih znanstev.

Po kosilu so se naši gostje, pa tudi mi nekateri od prostovoljcev spravili k počitku¹¹. Po počitku smo imeli težave z odločanjem, kam bo kdo šel. Odločili smo se, da gremo v kino in sicer gledat "Jedijevo vrnitev"

10 *Psihosocialno vzrokoslovje duševne prizadetosti*. Tukaj je začela spet delovati moja psihoterapevtska vloga ali miselnost, spomnim se, da sem začel razmišljati o Alice Miller in travmah v otroštvu, kar bi lahko povezal z njegovim jecljanjem itn.

Poleg tega, da je zanimivo, kako se te stvari nekako vpletejo v razmišljanje in pomagajo spremeniti odnos, pa je ta misel vredna morda tudi v tem smislu, da nas opozori, da se lahko postavijo tudi psihosocialne hipoteze glede nastanka t.i. duševne prizadetosti. Da je morda del travm, ki omejuje razvoj nekaterih sposobnosti, lahko psihične narave. Nerazgledan na področju problematike duševne prizadetosti in hkrati dovolj razgledan, da vem, da je pravkar zapisana hipoteza na robu, če že ne čez rob dovoljenega, si vseeno jemljem pravico postavljanja takih misli in spekulacij o njih.

Pogum mi dajeta dve vednosti. Prva je ta, da je velik del duševne nerazvitosti povezan s subkulturnimi in socialnimi razlikami in prikrajšanjem (glej: J. Ryan, 1987). In kjer je socialno, je tudi psihično. Drugo pa je, da ima veliko pre- in perinatalnih poškodb svoje psihične korelate ter da nekateri somatsko usmerjeni psihoterapevti, ki se ukvarjajo s to problematiko, celo zatrjujejo, da so imeli uspehe pri psihoterapiji duševne prizadetosti.

11 *Popoldanski počitek* Mislim, da so bili gostje prav resni glede počivanja, da so prvi dan počivanje jemali institucionalno resno, kot del neke rutine. Hkrati pa so bili seveda precej utrujeni od poti in nove situacije in klime. Pa tudi vedeli niso prav dobro, kaj bi drugega počeli. Pozneje, ko se je vzdušje sprostito, so počivali, če so bili utrujeni.

v *mini Kino Union*. Šli smo peš in na koncu smo morali kar hiteti. To je bilo težko za Marka in Daneta. Marko je imel sicer novo obleko, ki je bila zelo podobna oblekam nekaterih drugih (nekateri pa so imeli podobne nove trenirke). Hlače so mu bile prevelike. Ko se je pred odhodom oblačil, sem mu jih zavihal navznoter, kar me je spomnilo na podobne postopke moje mame in stare mame, ko sta mi kot otroku oblekli novo obleko, ki pa še ni bila pripravljena za nošnjo. Tako so bile problem Markove počasnosti še njegove hlačnice. V Unionu ni bilo več kart, pa smo šli za Bežigrad gledat avanturistični film z Richardom Chamberlainom. Film je bil zanič in dolgočasen. Vendar pa je bil našim gostom v glavnem všeč. Povh je sicer rekel, da so mu bolj všeč "kavbojke", ampak da je bil ta tudi v redu. Mislim, da jim je bila všeč akcijskost filma, pa tudi samo dejstvo, da smo bili v kinu. Nekateri ne znajo brati, pa jih to ni motilo. Bežigrad ima tudi dobre zvočne naprave¹².

Elvira:

Prejšnji dan sva z Dušico obljubili Bojanovi mami, da pridemo po Bojana naslednji dan dopoldne, s kombijem. Medtem ko čakam Naceta in ga ni (mislim, da je na obisku pri nekih svojcih), me Vito prepriča, naj grem sama; in grem. Pri Bojanu so presenečeni in zadovoljni. Vsi so doma. Pogovarjam se z nečakinjo (Bojanovo sestrično) bolj sproščeno, ona študira angleški jezik. Povem tudi, da ima Bojan napačno dozo zdravil. Po eni uri greva z Bojanom v Dom, z avtobusom. Jezna sem, ker so šli ostali v kino. Z Urošem in Bojanom gremo na sprehod. Bojan je tiho, medtem ko z Urošem klepetava. Ko ga kaj vprašava, se nasmehne in glavo zasuka v eno stran. Čutim, da je zadovoljen. Sprehod ni dolg (bili smo v parku pri Poljanskem nasipu). Bojana odpelje nazaj Nace. (Bojanovi mami in sestrični sem se ves čas opravičevala, ker po Bojana nismo redno hodili, nekaj dni smo nanj čisto pozabili. Po njenih besedah nas je Bojan pričakoval vsak dan).

¹² Filip Robar, ki ga je snemanje lanskega filma zelo angažiralo, je pred Taborom omenil, da bi rad posnel nadaljevanje. Žal je bil tisti čas zelo zaseden z zaključevanjem celovečernega filma *Veter* v mreži. Kljub temu smo iskali različne možnosti, da bi kdo posnel nekaj kvalitetnega video materiala. Naj zapišem idejo, ki jo je na tem obisku predlagal Filip, namreč da bi nekoč naredili preventiven tabor. Spravili vse ljudi, ki so tako ali drugače ogroženi, v gibanje. Dokumentarna masovka.

Kmalu po večerji smo šli na Novi Rock. Šli so vsi prostovoljci, tako da se je Cvetka žrtvovala in po sestanku ostala v Domu kot tudi večina gostov. Na koncert sta šla Miran in Damjan, najbrž tudi Slavic, Simon je verjetno ostal doma, zagotovo pa Dane in Marko. Morda še kdo. Miran mi je ostal v spominu zaradi plesa. Ves čas (ko sem ga videl ali pa ne) je namreč plesal. Lovil je neverjetnen ritem; lepo ga je bilo gledati.

10.9.1989, nedelja

Zjutraj je bila zmešnjava glede maše. Laurent in Damjan sta hotela iti k maši, prav tako Cvetka in Slavic. Zmenjeni so bili ob neki zelo zgodnji uri, sledilo pa je veliko zapletov. Tako se je zgodilo, da sta Cvetka in Povh šla k maši malo pred poldnevom, Laurent pa je šel z Damjanom šele zvečer.

Zajtrk je bil pozneje, kot smo mislili in primerno razvlečen, kar je pomenilo, da smo se spravili na bolhe precej pozno. Tudi tokrat smo se razdelili na manjše skupine in, če se prav spomnim, sem imel tudi tokrat bolj aktivno vlogo pri tem, da sem ljudi spravil v gibanje, nekako jim je bilo težko spraviti se v tek. Sam sem šel na Boljšji trg z Gabi in Markom. Na sprehodu sem se pogovarjal z Gabi in prevajal Marku. Marko je namreč zelo redkobeseden možak, ki je v tistem času odgovarjal na vprašanja tako, da jih je preformuliral v trditve. Primer:

Vito: *Ali te že kaj bolijo noge?*

Marko: *Ja, noge bolijo.*

In te sintaktične transformacije so redno tako uspešne, da je mogoče jemati odgovor kot čisto smiseln. Zdi se mi, da v primeru, če taka preformulacija ni možna, Marko nič ne odgovori. Tak način pogovora je analogen siceršnji Markovi pasivnosti. Hotel sem in vseč bi mi bilo, da se Marko aktivira, da bi bil vsaj malo in simbolično tudi on aktiven v odločitvah, saj je bil sprehod namenjen njemu. Naj se počuti kot gost. Tako mu, na primer, hočem na Boljšjem trgu pustiti, da se odloči, na katero stran bi šel in to tako, da mu pustim, da gre pred nama oz. ga povabim osebno. Malo se sprehodimo po Boljšjem trgu, potem gremo še malo posedet v Prešernov vrt, kajti vreme je lepo in atmosfera nedeljska. Naročimo ledeno kavo - Marko in Gabi in jaz sladoleadne špagete. Mimo pridejo tudi prijatelji - Irena in Laura z otroki. Na koncu pride

še Srečo z Miranom, prisedeta, povemo si, kaj je kdo delal in gremo na kosilo.

Po kosilu je sestanek celotnega Tabora. Dobimo se na strehi. Navzoči so tudi nekateri vodje delavnic in Mojca, ki je do zdaj ni bilo ter njena cimra Andreja. Tukaj je tudi Bojan Ažman, ki naj bi vodil glasbeno delavnico. Z entuziazmom spet razlaga, kako naj bi potekala. Dogovorimo se tudi za dramsko delavnico, ki naj bi jo vodila Laura. Laura je sicer končala dramski kolidž. Ideja je tudi za kuhinjsko delavnico in prva je na vrsti že naslednji dan. Sestanek je primerno intenziven in hkrati tudi sproščen. Sonce in lepo vreme naredita svoje.

Večina ljudi, ki so bili tisto popoldne v Taboru, so šli v živalski vrt. Vem, da je bil problem, kdo od prostovoljcev bo šel z njimi. Nazaj so prišli zelo veseli in nasmejani. Miran in Damjan sta šla z Rijo in Evo na bazen. Pa je bil bazen zaprt.

Elvira:

Po kosilu se odpravimo v Zoo. Veliko nas je (Mare, oba brata Mozelj - Bojan ima brata, ki je tudi prizadet, vendar je pri mami - njuna sestrična, Danko, Marko, Simon, Slavic, Franko, Iztok, Dušica, Marta in njen brat, Laura). Komaj se stlačimo v kombi. Dušica gre s svojim avtom in jih pelje še nekaj. V Zoo se razdelimo v dve skupini. Z mano so vsi razen Marte, Simona, Martinega brata: ti so z Dušico in Nacetom.

Potem sta poleg mene samo še Danko in Marko. Najprej hočem, da bi skupina hodila skupaj, potem vidim, da je to nemogoče. Marko in Danko sta tiho, to me moti. Spodbujam ju, naj kaj rečeta, sprašujem ju po imenih živali. Istočasno se oziram nazaj in gledam, kje so ostali. Danko je potem bolj sproščen, vesel, več govori. Marko ponavlja moja vprašanja oz. stavke. Počutim se kot varuhinja, kot mama.

Slavic naredi dvakrat "predstavo". Prvič, ko ustavi neko deklico in se ji predstavi, jo poboža in je ta najprej presenečena, potem vesela. Drugič odrecitira pesmice prodajalcem knjig. Okoli njega se zberejo ljudje, Slavic noče nehati, trgovci bi radi še kaj prodali. Vmes pojemo sladoled, na koncu se igramo v parku.

11.9.1989, ponedeljek

Imam občutek, da sem strpno urejal zadeve, ki se dogajajo zjutraj oz. da sem bil neke vrste jutranji menedžer. Odhodi, prihodi, kje je kdo in kam kdo gre ipd. Podobno tudi Cvetka. Spomnim se, da sem imel v

ponedeljek dopoldan opraviti s posodo. Eva je bila nestrpna ali bo imela vso posodo za kuharsko delavnico. Kajti za prvo silo sem si v soboto sposodil nekaj jedilnega pribora na VŠSD. Zdaj pa je bil potreben pribor za kuhanje. Nekaj nožev in stvari smo si sposodili od študentk, večino pa že spet na VŠSD. Srečo naj bi se nekaj dogovarjal na DICu, pa iz tistega ni bilo kaj prida. V kuhinji je bilo kar živahno. Kdo je tam bil, bi težko povedal. Mitične rasežnosti pa je dobila Damjanova prisotnost. V omako je vsul veliko količino popra, kar je bila tema pogovora pri kosilu. Sam je to rad poudarjal in prispeval k oblikovanju mita o prepopranih špagetih in Damjanu. Kmalu se je Damjanovo napihovanje smešne plati dogodka prevesilo v samoobtoževanje. Češ ali niso ljudje zdaj jezni, ker jim je pokvaril kosilo. Sam sem pomislil, da sem Damjanovemu samoobtoževanju pripomogel s tem, ko sem se angažiral pri ustvarjanju mita in pretirano poudarjal svojo jezo. To se je torej dogajalo v kuhinji, pri kosilu in po njem. Kaj so ostali delali pred kosilom, se ne spomnim.

Srečo in Cvetka sta bila s Povhom v Saturnusu. Tukaj je del Srečovega zapisa:

Kmalu pride varnostni inženir s predlogom, da se odpravimo v obrat in (kar se mi je zdelo krasno) da nas vodi Slavic. Brez velikih spominskih in orientacijskih težav nas pripelje skozi hodnike in stopnišča v obrat.

Prvi vstopi Slavic (mi nekoliko za njim), začne gledati okoli po obratu ter pozdravljati delavce. Ustavi se ob delavki; nekaj trenutkov se gledata, nakar ga delavka prepozna: "Slavic, ali si to ti?!" Nekaj časa se pogovarjata (Slavic si ogleda stroj, na katerega delavka dela. Odpravimo se še malo naprej in se ustavimo ob delavki, ki ga prav tako pozna. Nekaj časa se pogovarjata, nato pristopi še nekaj delavk, krog postaja čedalje večji. Slavic seveda odrecitira nekaj pesmi zapovrstjo (ozračje postaja vedno bolj veselo). Izkaže se, da se ga vsi stari delavci oz. delavke zelo dobro spomnijo (nekaj težav je bilo zaradi tega, ker je Slavic takrat nosil zelo dolgo brado in so se ga spominjali predvsem kot takega; ta podatek pa je presenetil tako mene kot Cvetko).

Delavci pripovedujejo, kako je pisal pesmi že prej (ponavadi je med delom ustavil stroj in pisal), kako je spal na klopi poleg tovarne, da pa je bil sicer zelo dober delavec. Iz njihovega pripovedovanja je razbrati, da se ga spominjajo z občutkom občudovanja in kot posebnega.

Delavke so medtem zbrale nekaj denarja, česar se Slavic zelo razveseli. Poslovimo se (to traja kar dolgo), Slavic obljubi, da bo še prišel. Tudi Cvetka in Damjan se pogovorita o tej možnosti ter o tem, da bi Slavicu

(tako kot drugim upokojevcem) poslali kakšno voščilnico ob novem letu ali ga povabili na kakšno srečanje.

Pri vratarnici pove Slavic še eno pesem, nakar se poslovimo. Med potjo v Dom VŠZD reče: "Bil sem kot minister."

Okoli večerje se pričnejo vračati nekateri, ki jih čez vikend ni bilo. Mareta pripelje njegov brat (mislim, da najstarejši, če pa ni ravno najstarejši, je pa tak videti). Po Cvetkinih besedah niti ni bil navdušen glede sodelovanja s Hrastovcem¹³ in z bratom oz. da bi kdaj v prihodnosti med dopustom z drugimi brati delil odgovornost zanj. Zdaj ko se spodaj v predverju pogovarjava, razmišlja o tem, kako bi to bilo možno, o tem, kako je lahko bratova bolezen povezana z nesrečnimi

13 *Svojci in Zavod*. Če razmišljam o vzrokih, ki jih navajajo svojci, da ne pridejo več obiskovat svojih sorodnikov v Hrastovec, se pojavi ob dveh glavnih- t.j. da *ne morejo* (denar, bolezen, starost, smrt ipd.) ali pa da *nočejo*, in jih torej zapustijo, še tretja možnost in to je, da jih Zavod na neki način dejavno od tega odvrta. Neumno bi bilo sicer govoriti, da jim Zavod *ne dovoli*, pa je verjetno nekaj takega na neki drugi, vendar ne toliko metaforični ravni, celo res. Zaenkrat lahko o tem le sklepamo, ne moremo pa tudi opisati dejanskih mehanizmov. Lahko bi rekli takole: če obstaja produkcija "sodelovanja s svojci", potem obstaja tudi antiprodukcija. Namreč, če se je socialni službi v zadnjih letih posrečilo povečati zanimanje svojcev za življenje svojih oskrbovancev (na pikniku jih je bilo 200), potem lahko sklepamo, da je znotraj Zavoda tudi moment, ki svojce od tega odvrta. Mogoče analogno vrtcu, šoli in podobnim ustanovam, kjer so ugotavljali, da neke institucionalne ureditve odvrtaajo starše od sodelovanja pri procesih, ki jih te ustanove izvajajo, in ki se staršev močno tičejo.

Tako razmišljanje, ki ga je to vprašanje vzbudilo, potrjujejo tudi izsledki iz nekaterih angleških raziskav, ki jih citiram po Ryanovi (1987). Avtorica pravi, da "ni presenetljivo, da nekateri svojci odnehajo (obiskovati svojce), presenetljivo je, da jih toliko vztraja". Za tako stanje se ji zdi, da so krive omejene ure obiskov (kar v Hrastovcu ne drži), da se je z višjimi kadri (predvsem doktorji) mogoče pogovarjati samo ob določenih in omejenih časih, da obstaja v tem komunikacijska blokada in dobijo premalo relevantnih informacij, da so prostorsko omejeni na sobo za obiske, da jih na oddelek, kjer njihovi svojci dejansko živijo, redko kje spustijo ali celo povabijo. To zadnje bi lahko za svojce bila priložnost, da bi lahko vsaj še deloma konkretno skrbeli za svojce. Kjer to počnejo, je procent in frekvenca obiskovanja višja (spet analogija z vrtci!).

Pogosto je z vidika delovanja bolnic doživljanje in čustvovanje staršev duševno prizadetih *iracionalno*, ker naj bi izhajalo iz občutkov krivde. Potemtakem kritiko razmer v ustanovi ali postopkov osebja razlagajo predvsem kot posledica nerazrešenih problemov, ki jih svojci imajo glede na to, ker so oddali svojce v zavod. =>

dogodki med materino nosečnostjo, ko so ji nemški vojaki grozili s posilstvom ali nekaj podobnega, in pa z dogajanjem pozneje v otroštvu. Če smo Mareta pričakovali, pa nas povratek Draganana in Marice preseneti. Pri Draganovi družini sta nameravala preživeti tako rekoč cel čas Tabora. Brata, ki sta ju pripeljala, pravita, da je mama zvedela, da mora nujno v Pulo. Onadva pa ne moreta skrbeti zanju. Eden izmed bratov ima majhnega pravkar zbolelega otroka, drugi, sam nagluščen, pa gre s folklorno skupino na gostovanje.¹⁴

Zvečer je splošen sestanek. Ena izmed glavnih tem tega sestanka je vprašanje, kdo bo spal z Marico. Pogovor o tem je zelo igriv in ima na nek način podobo družabne igre. Saj se vendar ve, da bo Marica spala z Draganom. Igrata se še Damjan in Miran, se mi zdi. Vključi se še Zoki Sedmak, ki je tisti večer na obisku iz Maribora. Vseeno se mi zdi čudno, kako Dragan stoično in neprizadeto prenaša pogovor o tem, kdo bo spal z njegovim dekletom. Še posebej, ker je videti, da Marico "resnično" mikajo druge kombinacije.

⇒ Hkrati pa te študije navajajo morebitne razloge, ki jih ima osebje za odvrčanje svojcev. Prihodi svojcev prekinjajo rutino dela na oddelkih. Lahko bi se pokazale kakšne razlike med javno podobo bolnice in dejanskim življenjem na oddelku. Saj so starši bolj občutljivi za morebitne nepravilnosti kot drugi obiski. Nadalje obiski opozarjajo osebje na to, da imajo opraviti s pravimi ljudmi, ki jih ljubijo ljudje iz zunanjega sveta in torej niso le predmeti za njihovo obdelavo. Hkrati pa lahko ponekod obstaja tudi bojazen, da bi lahko osebje začelo oponašati način skrbi, ki ga imajo do njihovih varovancev starši, kar je pogosto v nasprotju z neprizadeto in nepristransko držo, ki ga zahtevajo od medicinskega osebja. Hkrati pa pri tistem osebju, ki oblikuje svoj pristop po modelu staršev, lahko prevelika ali prebližnja prisotnost staršev vzbudi občutke rivalitete.

Ti izsledki nam lahko pomagajo pri razmišljanju in poizvedovanju o tem, kako je to v Hrastovcu, ki je seveda enkrat. Že zdaj lahko rečemo, da je verjetno tudi razdalja tista, ki vse zgoraj naštete probleme, s katerimi bi se hrastovško osebje srečevalo, naredi za dosti manj pereče.

14 *Bolj fleksibilne službe.* V tem primeru se vidi usodnost Hrastovca. Oddaljenost in trdnost pravil, ki so narejena predvsem, da se prilagajajo sistemu privilegijev v Zavodu, bi pač onemogočili tako fleksibilno rešitev in bi se nekdo moral žrtvovati (najbrž Dragan in Marica tako, da bi šla nazaj, drugi pa tako, da bi odložili svoje obveznosti). Usodnost take nefleksibilnosti je v tem, da se ne da skleniti nobenega pametnega kompromisa ali pačasne rešitve, kot je to mogoče na taboru ali v primeru kakšne bolj fleksibilne službe.

Drugo temo sestanka sproži Laurent. Ker se je prvi večer nekoliko napil, vsi mislijo, da je alkoholik in da ne more brez pijače. Potem pa vpelje drugo temo in sicer glede svoje kompetentnosti za delo. Pravi, da je delo, ki ga pričakujemo od njega, prezahtevno in ne ve, kako bo lahko zdržal do konca. To sproži celo diskusijo, ki gre potem v smer tega, da delitev dela ni dovolj transparentna in da tisti, ki smo pretežno v Taboru ne sodelujemo, oziroma smo izločeni iz tistih dogodkov, ki se dogajajo pri svojih doma, na centrih za socialno delo in drugih ustanovah. Tako nimamo pregleda nad celotnim dogajanjem in imamo občutek, da nas kolegi, ki gredo tja, zapuščajo kar tako za svoj užitek.

Ti dve temi, ena frivolna in zabavna ter druga resna in težavna, se mešata in v atmosferi dopolnjujeta. Mislim si, da je druga znanilka bolj odprtih konfliktov, v glavnem se stvari energizirajo in grejo naprej.

12.9.1989, torek

Zjutraj smo se odpravljali dalj časa, kot smo mislili in kot bi bilo potrebno, kar me je malo vznemirjalo, še posebej zato, ker sta bila z menoj moja sinova (stara dve in tri leta). Potovali smo z dvema kombijema. Prostovoljci smo se v glavnem stlačili v zadke kombijev. Potovanje je bilo prijetno. Na Bledu smo se dobili skupaj ob jezeru, občudovali smo labode in race. Ker je bilo treba še nekaj stvari kupiti, smo se usedli pred Festivalno dvorano in malicali. Organizatorski del piknika je poniknil v trgovine, nekateri so šli sedet na neko teraso, večina pa je stala tam. In začeli smo se igrati. Igrali smo se "rihtarja bit", sedenje v krogu na kolenih in mežikanje. Kakšen je bil vrstni red iger, se ne spomnim, ali je bil rihtar pred drugima dvema igrama ali obratno, da smo končali z rihtarjem. Kakorkoli že rihtar je bila uspešnejša igra in je trajala večino časa. Bilo je zabavno in sproščujoče. Vsekakor ni bil to eden izmed tistih rihtarjev, ki so poudarjeno sadistični, ni se pa tudi dosti razlikoval od drugih rihtarjev, razen v tem, da je bila ena izmed poant igre tudi v tem, da zveš, kdo te je udaril, tudi če ne ugameš.

Na tistem mestu je bilo v tem času malo ljudi. Včasih sem si hotel predstavljati, kako izgledamo in kaj si ljudje mislijo, kaj smo. Očitno je bilo, da smo neke vrste organizirana ekskurzija ali izlet (npr. zaradi kombijev). Vendar - od kod? Verjetno si je kdo mislil, da iz kakšnega doma. Vem, da smo imeli z nekom prav prijazno srečanje. (Ne spomnim pa se ali je bil to le nasmešek, ki je morda pomenil, vem-približno-kdo-ste in prav je, da ste tukaj, morda pa je bila dejanska izmenjava besed.) Spomnim se tudi vznemirljivega občutka

ponosa, ko smo se takole igrali rihtarja pred vsemi, pred blejsko Festivalno dvorano.

Piknikovat smo šli na prostor tik pred Bohinjsko Belo, pred mostom ob reki Savi. Zeleni tolmun, brzice, peščena obala, kurišče itn. Pripravili smo ogenj. Nekateri so se sončili, drugi igrali s kamni. Z Nacetom sva celo zaplavala (naga), Cvetka je snemala. Ljudje so bredli do otočka na drugi strani toka ipd. Pekli smo hrenovke in kruh. Že proti koncu se je ulilo. Najprej smo se odpravili pod most¹⁵, se spravili v kombija in odšli nazaj na Bled. Hoteli smo na grad, pa je pred gradom še tako lilo, da ni bilo možnosti za sprehod do vhoda. Na črpalki, ki je že skoraj izven Bleda, sem opazil, da dežuje samo še malo in po pregovarjanju smo se odpeljali nazaj. Prišli smo do vhoda v grad, kjer smo videli, da je vstopnina visoka. Nace se je pogajal, vendar nam vstopnine ni uspelo znižati, tudi na ime Hrastovca ne. Tako se je večina demonstrativno

15 *Idiotija in burleska.* Izpod mostu se spomnim podobe, ki mi je ostala v spominu. Namreč, dokler smo stali pod mostom, ki je kar dolg in je torej pod njim veliko prostora, se je Dragan sprehodil po površini, ki jo most pokriva. Tako se je ta mali mož pojavil nenadoma med dvema velikanskima nosilnim stebroma, že skoraj pri vodi, najmanj kakšnih 50m stran od nas, planjava okoli in močen naliv, ki je nudil zvočno kuliso in vodno zaveso, sta še poudarjala njegovo majhnost. Stal je tam, mirno, brez izraza in strmel v daljavo. V njegovi pojavi sem takrat odkril nekaj, kar me je spominjalo na Busterja Keatona (bil je moj priljubljen komik iz burlesk, ko sem bil majhen). Nanj me je spominjalo poganjanje, nekam naprej, ne da bi se točno vedelo kam, za sanjami, za željo po domu. Pozneje mi je ta spomin na Keatona še pogosto prišel na um. Med drugim tudi takrat, ko smo se pogovarjali o konceptu snemanja videa, ki naj bi bil na nek način tudi burlesken. In tukaj se mi pokaže en problem. Namreč marsikatera poteza naših gostov iz Hrastovca je burleskna. Marsikdaj se nasmejemo, ker pride do smešne situacije, včasih tudi zaradi neznanja in nepoznavanja konvencij v določenih situacijah, včasih pa kar tako, ker so to ljudje s humorjem. Burlesknost njihovih karakterjev nam je tistim, ki se smejemo, simpatična. To ni zloben in privoščljiv smeh. Mogoče nam je tako simpatičen, kot je bil meni simpatičen Buster Keaton, ko sem bil otrok. Več kot simpatičen, bil je moj heroj. Podobno se nam gostiteljem dogaja tudi zdaj. Situacija, ko se je Dragan zmotil pri svoji hiši, je bila burleskna, vendar je bil smeh brez zlobe, Dragan pa v svoji pomoti prisrčen. Šele pri razgovoru o videu pa sem opazil še eno varianto, kako je mogoče tako situacijo razumeti in razlagati. Namreč, da se delamo norca iz resne zadeve, da je tisto, kar se nam zdi smešno, pravzaprav težava teh ljudi, ker se v življenju ne znajdejo, ker situacij ne razumejo povsem dobro in so videti smešni. Smejemo se napaki. In če naj to uporabimo v videu, je naš greh še večji. In vendar: ali je to, da so smešni, njihova napaka? =>

obrnila in nas je na grad šla le peščica. Ostali naj bi šli z enim kombijem na kremšnite in naj bi se dobili spodaj. Vendar stvar ni bila čisto taka. Medtem ko smo si mi počasi ogledovali muzejsko zbirko in si še privoščili okrepčilo, so ostali ljudje iz našega kombija čakali v kombiju. Čakali so, mi pa o tem nismo imeli pojma.

13.9.1989, sreda

Najbolj dramatična stvar tistega jutra je bil Draganov epileptični napad. Poleg tega je bilo nekaj narobe z jutranjimi prevozi. Mislim, da je nekdo zaspal ali pa je bil tisto jutro nesporazum med Nacetom in Erikom. Bojana in Božice ni bilo, prišla sta šele opoldan. Tudi Milica je zamudila, vendar je na televizijo le prišla. Na TV je zamudilo še nekaj ljudi, ki so bili zadržani zaradi Draganovega napada. Te sem potem, ko sem bil nekaj časa že v studiju, šel iskat v sprejemnico. Vendar pa sta dva (mislim, da sta bila Milica in nek prostovoljec) šla na sladoleđ. Tako sem še enkrat dirkal iz studija v sprejemnico, da bi pripeljal vse tiste, ki so zamudili.

Obisk v RTV hiši je bil zame navdušujoč. Pa ne zaradi tega, ker bi se zgodilo kaj pretesljivega, da bi naši gosti dokazali, da jih to zelo zanima in da so povsem normalni, čeprav so mnogi od njih marsikaj razumeli. Navdušen sem bil že samo zato, da so bili tam, da so se lahko sprehajali med kamerami, tehniki ipd. Krona vsega pa je bil Povhov nastop.

Imeli smo vodeni ogled hiše, t.j. predvsem studia in režije in stvari, ki jih človek ne vidi, ko gleda televizijo, so pa neposredni del oddaje. Najdalj časa smo bili v studiju, kjer pripravljajo Dnevnik. Ogled je bil posvečen oskrbovancem, vendar pa se je vodič obračal predvsem na nas prostovoljce. Naši gostje so razumeli večino stvari (kakor kdo, nekateri vse, drugi manj). Predvsem pa je bil pomemben njihov odnos,

⇒ Hočem reči med drugim tudi to, da je burlesknost verjetno ena od bolj splošnih značilnosti "duševno prizadetih" ljudi in med drugim tudi ena od tistih, zaradi katerih so nam simpatični. Če so njihove kvalitete naivnost, neposrednost, iskrenost, jim te tudi burko omogočajo. Hkrati pa jim je s filmskimi junaki burleske skupna tudi osamljenost, nerazumevanje okolja, podcenjevanje. Ne nazadnje baje beseda idiot v grščini pomeni osamljenega človeka.

Vsekakor misel o burleski kot umetniškem polu duševne prizadetosti veliko obeta in nam lahko v prihodnosti pomaga pri razumevanju duševne prizadetosti, njene kulturne vpetosti v družbo, razloge za emarginacijo kot tudi možnosti za ponovno integracijo.

da so nas sprejeli, kot kako drugo skupino. Zato je bilo tudi prav, da smo bili zraven prostovoljci, ki smo lahko poslušali tudi bolj zahtevne dele razlage; tako našemu vodiču ni bilo potrebno biti preveč pokroviteljski. Hkrati pa so naši gostje postavljali vprašanja, sicer naivna, a vseeno smiselna; tako smo nekaj zvedeli tudi mi, česar ne bi, če ne bi bilo njih z nami.

Zvezda obiska je bil Povh. Tisti dan je bil namreč njegov rojstni dan. Kot ponavadi je tudi tokrat ljudi na TV nadlegoval s svojimi pesmicami. In kar naenkrat, ko smo bili v snemalnici, kjer se je rolalo ne vem koliko domačih in satelitskih programov, plus tisti, ki so ga sestavljali v režiji, zagledamo na enem od monitorjev tudi Povha, njegovo doprsje in spodaj z rdečimi črkami napisano **POVH SLAVC**. Govori svoje pesmi. The best. Govori suvereno. Na ves glas. Gleda naravnost v oči gledalca. Njegova recitatorska sposobnost se na ekranu še bolj pokaže. Roke sodelujejo pri predstavitvi, rahel tremor pa le poudari njegovo avtentičnost. Vem, da v roki drži plastično vrečko, od katere se ne loči niti zvečer v Domu.¹⁶ Gledalci smo navdušeni in vznemirjeni. Gremo hitro iskat druge, ki ga ne morejo videti, ko kadijo na hodniku ali so kje drugje. Vzemirjeno spremljamo njegov nastop. Potem se nam v režiji pridruži tudi sam Slavic. Žari, ko se gleda. Po koncu gledanja mu vsi čestitamo. Nekdo od njegovih tovarišev reče: "Ta je pa pravi politik!"

Pot z RTV do Ljudske kuhinje, kamor smo tako kot vsak dan šli na kosilo, je bila tudi vznemirljiva. Začelo se je tako, da je Dragan, ki je tiste čase govoril, kako se dobro spozna na Ljubljano, popeljal ljudi proti Ljudski kuhinji. Rekel je, da pozna bližnjico in odpeljal skupino mimo bivšega sanatorija Emona. Nisem verjel, da res obstaja bližnjica, vendar pa nisem imel priložnosti, da bi se na lastne oči prepričal, da je ni. Pozabil sem, da sem na RTV v naglici, ker je bilo treba še nekatere stvari urejati v Taboru (Dragan), prišel s kolesom, pa sem v prvem trenutku, ko smo odšli domov, pozabil nanj. Ko je kolona zavila mimo Emone, sem moral nazaj po kolo. Toliko, da sem jih spet srečal,

16 *Omnia mea mecum porto* v pogojih totalne ustanove ni filozofska, ampak predvsem praktična ugotovitev. Ne samo v Hrastovcu, tudi v drugih totalnih ustanovah (npr. vojaške torbice rekrutov) obstaja ta potreba, da se stvari (včasih vsa lastnina ali vsa vredna lastnina- cigarete, kuli, papir, razglednice) nosijo s seboj. Tako Slavic tudi ni edini, ki s plastično vrečko hodi po Hrastovcu. Je pa vprašanje, ali se Slavic tega ni tudi že prej naučil, ko je živel kot brezdomec v Ljubljani. V situaciji urbanega nomadstva je človek tudi prisiljen vse svoje s seboj nositi. Je tak 'portatutto' spremljevalec sleherne razzemljitve?

ko so se vračali. Ni bilo bližnjice. Dragan je bil še vedno na čelu kolone. S svojim značilnim nasmehom in skomigom ramen mi je sporočil, da bližnjice ni več ali pa je tudi ni bilo, pa se je zmotil. In že je s svojim keatonskim korakom pospešeno grabil proti Zmajskemu mostu. Kmalu je bil daleč pred vsemi in ko je prišel do križišča Kopitarjeve in Poljanske ulice, je izginil. S kolesom sem se zapodil za njim in ga pred poljansko gimnazijo dohitel. Kazalo je, da je bil namenjen v Dom in ne na kosilo. Tako sva šla skupaj po rahlem ovinku v Ljudsko kuhinjo. Pred kuhinjo sem zagledal Franka, ki se je nekaj 10 metrov pred restavratorjo pogovarjal z miličniško patroljo. Pohitel sem tja, da bi videl, ali je kaj narobe. Pa ni bilo, Slavec se je ustavil, da bi se mogoče pogovoril z miličniki. O čem je tekel pogovor, se ne spomnim. Vem pa, da je bil miličnik nekako razdvojen v svoji vlogi. Nekako nerodno mu je bilo. S tem, da je rekel: "Vi pa stanujete v domu VŠZD, kajne?", je nekako hotel pokazati, da vedo za nas. Hkrati je hotel biti prijazen in pokroviteljski. Vendar pa kot da ne bi bil vajen, da se ga nagovori kar brez pravega razloga, družabno in kot da ne bi vedel, kako civilno, brez posebne naloge občevati z gostom iz Hrastovca. Potem pristopi še Povh in reče: "Napisal sem pesem, v kateri omenjam policijske pendreke."

Zvečer napet sestanek. Andrejin dnevnik: "Laurent sproži pogovor glede jezika- da bi se morali več pogovarjati v angleščini, da so informacije v tem jeziku pomanjkljive. Eva pritrjuje. Sestanek se mi vleče v nedogled, na trenutke mi je že vsega dovolj, želim si, da bi končno uspeli debatirati o stvareh, ki so na dnevnem redu. V glavnem ostane to samo želja." Kot že prej je bil tudi tokrat ice-breaker Laurent. Vem, da sem v svoji shemi skupinskega dogajanja pričakoval, da bo danes dober sestanek in po sestanku zabava, glede na to, da je imel Povh rojstni dan in da se je poslavljala Cvetka. Pa tudi zadnjega ni bilo. Tudi meni je ostalo v spominu, da je bil sestanek mučen, da smo se pogovarjali o delitvi dela ali o čem drugem.¹⁷ Slovo od Cvetke tudi ni bilo tisto, kar bi si želel. Ostala je le majhna skupinica ljudi, ki se je imela deloma prijetno deloma zateženo.

17 *Taborna razzemljitev*. Sodelovanje v zgoščeni akciji kot je tabor pomeni izhod iz utečenih tirov življenja. Tistega popoldneva sem se srečal s svojo družino oz. z Barbaro. Potekalo je tako, kot da bi me Barbara "ujela v prešuštvu". Bilo mi je nerodno, obdajali so me občutki krivde, bil sem zasačen, Barbara je bila jezna. Iskal sem ustrezno temo pogovora, pa sem potem seveda udaril čisto mimo, kot na primer: "Aha, Micija si postrigla, ne?", "Kako kaj mama?". Barbara je seveda hotela, da grem domov in da ji pomagam spraviti otroke spat in seveda sem to storil. To, o čemer sva se pogovarjala, preden sem se vrnil v Tabor, je bilo tudi po vzorcu podobno družinski ljubezenski krizi, se pravi, da sva morala "nekatero zadevo" →

14.9.1989, četrtek

Ko sem prišel, me je pričakovala novica, da je bila navsezgodaj (jaz sem prišel okoli 8.30) kontrola po sobah, da je bil nekdo iz uprave, da je bil ob kontrolah zelo korekten, pač pa drugače nezadovoljen s stanjem stvari, iskal je tov. Javornika (se pravi Sreča) ali koga drugega, ki je odgovoren za Tabor. Bila je to gospa, s katero smo Vili, Marija in jaz govorili v upravi študentskih domov za Bežigradom. Ko sva se srečala, niti ni bila tako togotna, kot sem si predstavljal, ali pa se ji je jeza ohladila. Glaven problem je bil, da še vedno ni dobila naročilnice, ki ji je bila takrat obljubljena od nas treh že za naslednji dan (pa je, kot se je zdaj izkazalo, Vili ni nesel tja). Poleg tega pa so prišle pritožbe do nje (glej ponedeljek), zvedela je tudi, kdo so gosti tega Tabora, kar ji ni bilo prezentno, ko smo se pogovarjali pred začetkom Tabora. Zaradi tega se je ustrašila, kaj je z naročilnico in je prišla pogledat. (Mislim, da je bila glede na to, da ta gospa ni izrekla negotovanja, ampak da ga je le implicirala, pri njej prisotna dilema, ki je mene mučila, ko sem se pogovarjal z njo pred enim tednom in ji zamolčal naše goste. In sicer, kako obravnavati stigmo naših gostov. Glej dnevnik za četrtek, 7.9.89) Glede rezultata kontrole sob ni imela pripomb, imena niso bila povsem ista, vendar se je število več ali manj izšlo. Opravičil sem se in jo potolažil, da naročilnica bo, da kot vidi zaenkrat ni problemov in kar jih je bilo, so bili zaradi postovoljcev. Malo sem ji pojasnil tudi, kako poteka Tabor in mislim, da sva se oba zadovoljna razšla.

Tisto jutro je imel tudi Damjan napad. Bil sem zraven, ko ga je imel, ker sem ga prišel buditi. Ne vem pa, ali je bil epileptičen, ker ne morem ločiti. Prej sem videl tak napad samo enkrat in sicer v Hrastovcu. In pa včeraj pri Draganu. Glede na moje znanje, ki mi je ostalo iz študija psihologije,

⇒ razčistiti. Če je bilo podobno po obliki, pa se ni docela ujemalo s prešuštenim vzorcem po vsebini, saj ni šlo za dejanski skok čez plot, ampak za mojo čustveno navezanost na Tabor, za moj dejanski izhod iz običajnega družinskega ritma, za moj od-štek, prehod v drugi film. Seveda je obstajala tudi realna možnost, da se v koga tudi zaljubim in/ali prav posebno in konkretno navežem. Več ljudi (moških in žensk) na Taboru je bilo takih, da sem deloma bil v njih zaljubljen, v smislu neke idealizacije in nežnosti občutka do njih. Na sicer malo bolj neidealiziran način to do mnogih od njih še vedno čutim. Vendar je bila in je še to neka splošna, skupinska zaljubljenost, ki je drugačna od personalizirane, diadične zarote dveh ljudi, ki pa v taki situaciji tudi grozi. Meni je še najbolj grozila npr. z Evo. Je pa to, kar se mi je dogajalo doma, podobno tistemu, kar se je dogajalo na Taboru, oz. če parafraziram Woody Allenovo parafrazo Tolstoja, bi rekel Ljubezen in Vojna.

je ustrezal opisom, vendar pa so ti opisi tako papirnati, da mi to v resničnosti ni pomagalo. Čisto lahko bi bil tudi histerični napad. Vsekakor je imel Damjan dovolj razlogov za napad. Nekdo je rekel, da je bilo to posnemanje napada, ki ga je imel Dragan. Mislim pa, da ni simuliral, da je bil resničen napad. Napad je bil na nek način protivrh (antiklimaks) samoobtoževanja in dajanja v nič, ki ga je Damjan razvil v zadnjih dneh in ga je bilo vsem težko prenašati, saj se je, kot je Cvetka zapisala, odpravljal že (v torek) domov. Hkrati se mi zdi, da je morda bilo na prejšnjem sestanku na dnevnem redu, kako je hudo, ko ga na obiskih zavračajo. Damjan je namreč takoj, ko smo prišli v Ljubljano, razvil dejavnost obiskovanja različnih znancev, ki jih pozna, predvsem iz cerkvenih krogov. Na svojih obiskih, kjer je šlo na nek način za obnavljanje znanstev, iskanje civilne pozornosti pa tudi za denar, je bil različno uspešen. Glede na to, da ga v Ljubljani že dolgo ni bilo in glede na bežno naravo nekaterih znanstev, ga ponekod niti niso bili pripravljeni spoznati; včasih tistega, ki ga je poznal, ni bilo doma ipd. Tistim prostovoljcem, ki so hodili z njim na te obiske, je bila to frustracija in se jim je zdelo, da se Damjan na nek način ponižuje. Zato smo se o tem pogovarjali na prejšnjem sestanku. To je bilo za Damjana težko in je spet stvar razumel kot naperjeno proti njemu (kar ni bil 100% nesporazum). To ga je prizadelo in je obrnil to proti sebi. Pa tudi z menoj se je ravno tisto jutro "zapletel v konflikt". Ker ga še ni bilo pokonci, sem prosil Laurenta ali koga drugega, naj ga zbudi. Ta je to tudi storil in kot mi je Damjan pozneje rekel, da ga je vprašal, kdo mu je rekel, da naj ga zbudi; Laurent mu je odgovoril, da jaz. In Damjan se je zasekiral, zakaj sem to rekel, ali imam kaj proti njemu ipd. Poleg tega včeraj ni prišel Oliver, kot je bilo napovedano. Ko je Damjan prišel k sebi, je bil videti v redu, bil je nekam otožen, ob tem pa tudi pomirjen, tako da sem mu rekel, da mu je napad bržkone koristil. Pa sem pozneje mnenje spremenil.

Pred kosilom smo šli k meni v pisarno telefonirat. Damjan in še nekdo, mislim, da Igor zaradi videa. Damjan se je namenil telefonirati Oliverju, ker sta bila za prejšnji dan zmenjena, pa Oliverja ni bilo. Ko je Damjan telefoniral, sva ostala dva že opravila svoje pogovore, sam sem nekaj brkljal po pisalni mizi ali kaj podobnega in, nevljudno sicer, poslušal Damjanov pogovor. Kar sem slišal, nisem mogel verjeti, občutek, ki sem ga imel, je bil sila nadrealen. Oliverja namreč ni bilo doma, odgovorila je mama, da je Oliver na Žalah, urejuje stvari okoli sestrine smrti. *BOOM*. Damjan je še naprej spraševal o okoliščinah smrti, kje se je zgodilo, kako itn. Damjan je rekel, da ga je stvar zelo prizadela in mi je vse zreferiral na poti do Ljudske kuhinje, vsaj dvakrat, do konca dneva pa najmanj še trikrat, ko sem bil jaz prisoten, verjetno pa še večkrat. In kaj mi je delalo nadrealni občutek? Med

drugim prav gotovo neverjetnost tega, kako se je ujela Damjanova opsesija s smrtjo oz. bolje rečeno z okoliščinami smrtnih dogodkov (parte, kje bo pokopana ipd.) z realnim dogodkom. In to v telefonskem pogovoru. Ko rečem opsesija, ne mislim tej Damjanovi usmerjenosti dati patološke razsežnosti, saj njegovo govorjenje vključno z izrazi ni dosti drugače, kot je pri starejših gospeh, ki rade govore o tem in podobnem. "Nadrealno" se mi je kazalo njegovo zanimanje morda zato, ker je še tako mlad, ali pa tudi zato, ker tako zanimanje ne sdi k njegovemu statusu brezdomca, gojenca ali oskrbovanca, in to so statusi, ki jih je imel v svojem življenju. Druga stvar, ki je prispevala k mojemu občutku, je bil videz nerealnosti, ki jih Tabor daje vsem stvarim in dogodkom, ki ležijo onkraj meja Tabora, ob tem pa, da je smrt hudo realna in dokočna stvar. Hkrati pa v zvezi s končnostjo tudi govori o prenehanju realnosti. Še bolj pa sem bil presenečen, da mi je gospa Muskova, Damjanova zaščitnica, zvečer, ko sva se pogovarjala, povedala podobno zgodbo. Tudi ona je telefonirala Oliverju zaradi Damjana, da bi se z njim nekaj dogovorila, pa je zvedela za nesrečo. Ugotovila je, da je bila to učenka njenega sina.

Jest smo šli bolj zgodaj, ker smo ob 18^h imeli okroglo mizo na Kersnikovi 4. Organizirala jo je Darja. Poleg nas sta sodelovala še Ciril Klajnšček in Tanja Lamovec. Bilo je tudi nekaj svojcev, nekaj (strokovnih) prijateljev in tudi nekaj neznancev (morda so bili znanci, a ne moji). Darja je naredila zelo lep uvod, ki ga ne znam reproducirati. Mislim, da sem potem govoril jaz. Moj prispevek čez celo okroglo mizo je bil približno tak, da sem poskusil strniti izkušnje tega tabora, seveda sem omenil tudi prejšnja dva in razliko med tukajšnjo izkušnjo in tamkajšnjo. Poudaril sem možnost stikov, ki jih imajo svojci in mi z njimi in npr. to, da je imela neka socialna delavka možnost spoznati svojega varovanca (ona je namreč njegova skrbnica) ipd. Govoril sem tudi o problemu stigme in reakcije, ki jih naši gostje doživljajo in mi skupaj z njimi, zdaj tukaj v mestu. Veliko je govorila tudi Tanja. Hvalila je naš projekt in kritizirala psihiatrijo. Govorili smo o reformah in alternativnih možnostih. Vrbnjak je poudaril pomen bližine doma. Govorili smo tudi o odsotnosti psihiatrije, ki je morda za tokrat še razumljiva, saj smo poslali manj vabil kot ponavadi. Ciril je očital Odboru in Taboru, da se premalo politično angažiramo.¹⁸ Po okrogli mizi sem šel z glavnimi protagonisti še na pivo, potem pa v Tabor.

18 Darja Zaviršek: *Komentarji k okrogli mizi*

1) Potekala je v smeri koncepta, na osnovi katerega se je pripravljala: bilo je srečanje vseh "plastí" tiste družbene realnosti, ki sestavlja vprašanje politike duševnega zdravja: še več, spregovorili so tudi tisti, katerih =>

Ljudje so gledali film *Bar Fly*. Med njimi me je čakal prijatelj iz Nizozemske, ki je ravno potoval skozi Ljubljano in ga te zadeve zanimajo. Nekateri prostovoljci so šli v disko.

Dare

V četrtek po Barflyu z videokasete nadaljujemo žur. V sobo, kjer spim z Iztokom in Povhom, nesem video opremo. Prižgem luč, nakar začne Slavc tuliti, da sem ga zbudil. (Ura je okoli 11h.) Kriči, da je ravnokar zaspal in da se je martral več noči in končno mu je uspelo. Pa sem prišel jaz in ga

⇒ biografije so posredni, in katerih psihiatrične kariere so neposredni plod te politike. Plast psihiatrov je imanentno tako vedno prisotna.

2) Hkrati se je mojim očem jasno pokazalo, da nimajo take okrogle mize niti političnega niti kulturnega niti socialnozgodovinskega in še kakšnega pomena, ki smo ga v njih pogosto iskali ali pa hoteli prezentirati, komu pa se je celo zdelo, da ga ima (mogoče meni). Torej sem ta mit demitologizirala.

Hkrati s to demitologizacijo šele vidim vse druge pomene in smisle take in te okrogle mize: omenjeno srečanje vseh, ki se bolj ali manj sami čutijo v določenem smislu prizadete in te svoje prizadetosti nimajo nikjer možnosti verbalizirati. (Mogoče pa skrbimo za mirno kanalizacijo družbenih konfliktov. Še nikoli nisem pomislila, da imajo naše okrogle mize tudi vlogo **nadzora** = kontrole in ne le emancipacije.) Hkrati pa nimajo možnosti verbalizirati tudi drugih stvari. Nadalje, output neke skupine, ki se angažira znotraj nekega družbenega problema, s tem nudi možnost za samoaktivizacijo posameznikov te skupine.

Nadalje terenski prikaz omenjenih "plasti", ki sestavljajo sfero prizadetih.

Nadalje, produkcija neke pozitivne utopije, ki jo neka skupina goji, ki je pogoj za neko delovanje in sploh pogoj za delovanje vseh družbenih skupin. Tudi take družbene utopije imajo svoje produkte, mogoče eno veliko hišo, kjer ima vsak "A Room of One's Own".

Seveda je "žmohtno", da se na vsaki taki okrogli mizi najde kdo, ki misli, da je to politična, kulturna, znanstvena itd. diskusija (kot npr. jaz ali Renata ali Oliver ali pa Ciril...) in da tako opozori na to, kam vse problem, s katerim se ukvarjamo, seže in kaj naša okrogla miza ni.

Če ta refleksija ni bila "le beseda", je pa reminiscenca Tabora res samo ena:

Nekdo je rekel, da je Tabor "padel sam vase". Ta prispodoba mi z literarno estetskega vidika sicer ni všeč, ampak je edini način, da se izognem nakladanju in da ostanem pri "eni" reminiscenci. "Padel sam vase" v smislu prebujanja METROPOLE in govora v agori. Mogoče smo premalo agitirali med proletarci.

zбудil. Pa kako lepo je spal in sanjal, je kričal in strahovito preklinjal devico Marijo (ki se ji je hkrati opravičeval za svoje psovanje). Skušam ga pomiriti, vendar ne preveč uspešno. Očitno se je Slavc s svojim tuljenjem samo še bolj podžigal in njegova jeza je kar rastla. Šele Iziju ga je nekako uspelo pomiriti. Ostro ga je nadrl, da naj da mir in naj zaspi. Potem je bilo nekaj časa tiho. Pozneje po koncu žura, ko se hočem odpraviti spat, pa je spet začel tam, kjer je prej nehal. Kot bi čakal na trenutek. Spet me je nadiral, kako sem mu pokvaril spanje, pa tako se je martral. Skušam ga umiriti z recitiranjem pesmic, ki si jih sproti zmišljujem in to ga malo pomiri (pesmice so mu všeč). Vendar spet izbruhne in šele po dolgem prepričevanju, da ga nisem namerno zbudil, in ko obljubim, da nikoli več ne bom prižgal luči takrat, ko on spi, sva se pobotala (luč sem prižgal le izjemoma, ker sem moral v sobo spraviti opremo).

15.9.1989, petek

Jutranja praznina, ni kakšnega dela ali delavnice, večina ljudi visi okoli, odločim se, da sam speljem video delavnico. Preprosto snemanje s takojšnjim feedbackom na monitorju. Veliko časa porabim za postavitev opreme. Deloma zato, ker je monitor, s katerim mora biti kamera povezana, nasproti oken in mi svetloba sije v objektiv. Pokusim drugače, vendar se ne da, moram snemati proti svetlobi. Postavim se k monitorju, ki je pravzaprav televizija, ki jo popoldne gledamo, priključen sem nanjo in s kamero v roki vsem na očeh začnem snemati in hkrati sliko predvajati na monitorju. Rezultat je neverjeten. Ljudje sploh ne verjamejo, da so na ekranu. Ne da bi bili presenečeni, preprosto ne spoznajo se. Slavcu govorimo, da je on, pa noče vedeti. Slavc pogleda na ekran in reče: "Ali je to iz Hrastovca?" in pogleda nezainteresirano stran. Stvar je še bolj presunljiva, ker je na ekranu on sam. Kot ima navado, čez čas pogleda spet nazaj na ekran in se spet ne spozna. Prav združiti se mora s Slavcom, da oba skupaj dojameta, da je to takojšnji feedback. Zdi se mi, da Slavc šele prek svojega neposrednega drugega, sosednjega Slavca ugotovi, da je na ekranu on. Sledijo gibi z roko. Premakne njegovo roko, pa potem svojo itn. in potem se prepriča, da je tam na ekranu on. Čez čas pride v sobo Simon Hace. Takoj ga ujamem v objektiv. Usede se in pogleda na ekran in reče: "Kaj pa je za ena oddaja?". Čez čas vpraša, zakaj pa ni zvoka. Drugi mu morajo prav dopovedati, da je na ekranu on sam in da jaz snemam. Stvar je šokantna. Morda si jo je zato težko razložiti. Kako so tako skoraj popolnoma zgubili možnost samoidentifikacije? Človek se vpraša, ali nimajo ogledala, mar ne poznajo svoje podobe? Ali so morda toliko

zunaj videotele civilizacije ali pa si ne morejo misliti, da bi kogarkoli zanimalo to, kar delajo in kar so.

V tem času se je razmahnilo gibanje spisopisanja med našimi gosti. Začel ga je v ponedeljek ali torek Dragan in kmalu je dobil somišljenike.

Skupni spis!

Komaj smo se odločili, da gremo spat in še smo sklenili za spis, brez njega nikakor ne moremo zaspati.

Prebrali ste Draganov spis, a sedaj naj še ostali povemo svoje želje.

Smo se odločili kakor Dragan ali pa malo drugače, ampak v bistvu je isto.

Vsak človek ima svoje napake, komplekse in kombinete. Mi še imamo kompliment manj vrednosti, ker smo v Hrastovcu. Veste vsi bi znali pametnej živeti in ubogati starše in poslušati nasvete. Prepričani smo da je resnična beseda in pogovor - ČE BI BIL ČLOVEK VEDEŽ NE BI BIL REVEŽ. V mladosti nikoli ne veš, kaj te čaka. Ko ti mati ali oče kaj kupi, ji rečeš Hvala. Ceniti pa znaš toliko, če si mogel zaslužiti sam, povrh pa še kupiti.

Prosimo vas, če se le da *kaj narediti* in tako ugoditi našim željam.

Vsi bomo hvaležni.

.....(podpisi)

16.9.1989, sobota

To jutro mi je ostalo od vseh juter v najlepšem spominu. To je prvo jutro, ko mi ni treba špilat jutranjega menedžerja, pač pa ljudje sami poskrbijo, da stvari tečejo, da se razdelijo naloge ipd. Prvič, da se mi zdi, da lahko delam tisto, kar mi je všeč, ne pa tisto, kar je potrebno Taboru. Uživam in si mislim: "Sedajle pa je zalaufalo....., ko je skoraj že konec. Pa še zmeraj je tako."

Erik, Miran in Elvira gredo v Hrastovec po avion, Povh gre s Srečom Javornikom na obisk k bratu v Dom za ostarele občane v Grosuplje. Večina pa se udeleži igrice, ki bi jo lahko poimenovali "Zasledovanje po mestu", lahko pa tudi "Iskanje zaklada" ali kaj podobnega. Gre za nekako taborniško igrico, kjer ena skupina, ki odrine pol ure pred

drugo, pušča za sabo sledove- t.j. puščice in označena pisma, ki jih mora druga skupina prebrati in narediti nalogo, ki jim je bila v pismu naložena. Na koncu proge se skupini počakata in druga mora referirati, kaj je naredila. Dobra igrice je, ker poteka v mestu. Je pa tudi malo izzivalna, ker izgleda čudno, če skupina več ali manj odraslih počenja stvari, ki se drugače ne počnejo. Npr. prva naloga je bila, da moramo čez zebro tako, da bomo hodili samo po belih črtah. Potem je bilo treba zapeti. Ljudje so nas zelo prijazno gledali, ko smo to počeli.¹⁹ Še posebno dobro je bilo na trgu, kjer smo srečevali nekatere svoje prijatelje, se pravi ljudi, ki smo jih lani in predlani povabili v Hrastovec, in tudi letos bodo z nami sodelovali pri prireditvi. To je Roza in Mija- pevka. Super. Pred magistratom dobimo nalogo, da 5 minut počivamo. Medtem ko počivamo, Slave sreča zdravnika iz Domžal, ki ga prijetno ogovori. Vpraša za očeta ipd. Potem gremo naprej. Na Mestnem trgu ravno, ko dobimo nalogo, da moramo prvemu mimoidočemu pomahati in ga pozdraviti, srečamo Janija, in ker ga poznamo, ga z olajšanjem in navdušenjem pozdravimo. Na klopcah onstran Ljublanice nas že čaka prva skupina. Meni se zdi, kot da bi se igra že prehitro končala. Nekaj je govora o tem, da bi obrnili vloge in da bi bili oni tisti, ki bi jih bilo treba zasledovati. Slave izjavi, da mora iti srat. Peljem ga v Rožo, ki je dosti nobel lokal, je pa najbližji. Skupaj z njim poiščem stranišče in ga vprašam, če naj ga počakam. Pravi, naj ga čakam ga pred vrati v gostilno. Ker ga dovolj dolgo ni in mi je že malo nerodno kar tako stati pred *Rožo*, grem v stranišče pogledat, da ni morda prišlo do kakšne komplikacije. Vprašam ga, ali je že končal. On me vpraša nazaj, če mora iti. Ne, ne, kar privošči si. In potem čakam naslednjih najmanj 5 minut. Ostali so že odšli na Prešernov trg in so malo posedeli tam. Nato na kosilo.

17.9.1989, nedelja

Piknik s svojci na *Slavkovem domu*. Zjutraj se vstajanje zavleče in prav tako odhod, pa nič hudega, saj je jutro itak megleno, tako, ki obljublja sončen in topel dan. Na *Slavkovem domu* smo ravno ob pravem času. Počasi si naštimamo svoj kotiček, malo ob strani; ob tem je tudi malo dileme. Ali imeti povsem svoj kotiček in biti ob strani ali si izbrati prostor tam, kjer so vsi. Dan poteka lepo. Od svojcev je prišel Maretov drugi brat s svojo spremljevalko (nisva si bila predstavljena). Mice in

¹⁹ Zanimiva mešanica vlog in občutij. Vloga, ki nam jo omogoča igra, hkrati omogoča, da se definiramo kot normalne in hkrati nam dovoljuje biti nor, ko počnemo male norčije. Hkrati pa je to negacija negacije tiste norosti, ki je zmerjana in stigmatizirana in postane prijazna.

njenih ni, ker ima njena mama rojstni dan, je pa Zoran od Marte. Drugih svojcev ni, čeprav je to "piknik s svojci".

Dan je lep in tudi mi se imamo v redu. Po hrenovkah (očitno ne premoremo mesa za na žar) se ljudje spravijo nabirat (rabutat) koruzo. Jaz se na tem pikniku malo umaknem, grem tudi spat, ker sem od vsega utrujen in si hočem nabrati tudi še moči za jutrišnji finale. Zato bi raje o dogodkih na pikniku prepustil besedo drugim. Gostje imajo tudi underground žurko (ki pa ni protižurka), notri v domu z veliko kave in verjetno tudi nekaj alkohola.

Zvečer imamo seveda sestanek za pripravljanje programa za naslednji dan. Poteka v več etapah. Naša skupina za izjavo se dobi in predebatira skici, ki sva jih vsak zase skupaj z Laurentom pripravila in potem grem jaz pisat izjavo. Potem se okoli 11h vsi skupaj dobimo, preberemo še enkrat izjavo, vnesemo še kakšen popravek. Nadalje skoordiniramo našo akcijo za jutri. Jutri je treba storiti in izpeljati marsikaj. Po velikih naporih nam le uspe narediti smiselni urnik in ostale tehnične zadeve.

18.9.1989, ponedeljek

FINALE. Zjutraj grem najprej na Magistrat, k podžupanu, da se dogovoriva za sprejem ob 10h. Dam mu izjavo, da bo vedel, kaj delamo in mu povem, da predvsem pričakujemo sprejem. Da nas sprejmejo tudi v formalnem središču mesta. Potem laufam v Dom. In po zajtrku smo točno na mestu, pred Magistratom. Vstopimo in gremo gor v predverje nekdanje poročne dvorane. Priložnostni nagovor podžupana in moj odgovor. Podarim mu knjigo *Hrastovski Anali za leto '87*. Potem se zapletemo v klepet. Vrbnjak, ki je tudi z nami, je še posebno aktiven, in v klepetu iščemo možnosti za to, da bi prišli ljudje tudi zares v Ljubljano. Podžupan ne odreče legitimnosti naše želje, je pa vseeno defenziven. Defenziven v tem smislu, da vidi kup problemov z lokacijo ipd. Ni mi jasno, ali s tem skriva svoje delno nestrinjanje z našimi (previdnimi) predlogi ali kaže svojo previdnost in diplomatičnost, vsekakor pa je navajen o teh stvareh razmišljati kot o velikih sistemih in investicijah. Poudarjamo, da je stanovanjska skupina zelo fleksibilna stvar, ki se jo lahko ustvari danes in jutri odpravi. Kuži se stanovanje, kot se tudi proda. Ni treba graditi prav posebnih namenskih objektov ipd.

Obisk na Magistratu je posebno velik dogodek tudi za Marico in Dragana, ki se srčno želita poročiti. V ta namen tudi stopita v bivšo poročno dvorano in se "poročita".

Po sprejemu (in skrivni poroki) nam razkažejo še druge dele Magistrata. Podžupan nas spremlja do praga, kjer se z nami še fotografira. Vsi smo

važni in zadovoljni, da ne rečem srečni. Je to za nas simbolični dogodek. *Bili smo na Magistratu.*

Po nekem naključju so stvari bolj ali manj pripravljene. Ljudje so na startu. Drugi pri Prešernovem spomeniku že nabijajo muziko. Z Laurentom, Miranom in Srečkom iz Trat se odpravim na *Radio Glas Ljubljane*. Intervju, naš nastop bodo predvajali na Prešernovem trgu. Gremo. Intervju mine odlično. Vsi damo vse od sebe. Posebno pameten je Laurent, ki govori o stvareh, o katerih se je razpisal v pripravah izjave. O tem, kaj pomeni zapiranje in izolacija takih ljudi, v kakšen položaj jih spravlja ipd. Da je to stvar vlade. Meni je postavljeno vprašanje o alternativnosti naših postopkov, verjetno je bilo mišljeno terapij. Govorim o vsakdanjosti naših postopkov in o stigmati. Srečo se mi zdi, da je vprašan, kakšna razlika je med tem tukaj in gradom in kako to, da se niso sami spomnili česa takega. Elegantno se temu umakne. Miran se tudi potrudi povedati, da je bilo v redu. (Miran ima težave pri govoru z jecljanjem.) Baje, da je bilo v redu.

Nazaj pred spomenik. Ljudje sprašujejo, kaj je to, za kaj gre. Vidim še eno skupino, neko vrsto oskrbovancev, ki so pod vodstvom svojega vzgojitelja verjetno prišli iz Doma v Šiški. Nestrpni smo v pričakovanju splava. Sam sem tako nestrpen, da grem v izvidnico. S Šušarskega mostu ga opazim in zaslišim. Pogled je impresiven. Mali splav s kopico ljudi, ki šopajo ludo glasbo (Ana Monro in Primož Šmid). Globoko v betonskem koritu Ljubljanice, s ptičje perspektive izgleda še bolj neverjetno. Prekrasen dan naredi stvar še toliko bolj lepo. Ljudje se zbirajo na bregovih, kar veliko jih je in so vidno vznemirjeni. Pa mislim, da to zadnje glede vznemirjenosti ni samo moja projekcija.

Hitim nazaj k Prešernovemu spomeniku, da bi obvestil ljudi o prihodu Ladje norcev. Medtem mi posodi prodajalec Demokracije megafon. Pozdravljam ladjo, ljudje jo gledajo. Pričakujem, da se bo ustavila tu nekje, saj imamo v načrtu, da se ustavijo in da preberemo izjavo in grejo potem naprej do Poljanskega nasipa. Vendar se ne ustavijo, gredo kar naprej. Toliko jih je zaneslo, da so pozabili, da se je treba ustaviti. 50 m niže se le ustavijo, potem ko jih spomnimo. Z godbo prikorakajo k Spomeniku in zaigrajo Zdravljico na melodijo Marine. Potem preberem izjavo. Nato se žurka nadaljuje tako, da se predstavi skeč z zdravnikom in bolnikom, ki ga, mislim, v potankostih ne razume skoraj nihče, bistvo pa vsi. Potem plešemo in igramo se razne igre. Pogovarjamo se z mimoidočimi, jim delimo letake z izjavo. In uživamo.

Zvečer koncert in Ana Monro pred ŠKUCem. V zvezi z našo reprezentacijo ni nič posebnega razen naše stojnice. Vendar pa je cela prireditev

v znaku našega Tabora. Ljudje se dosti o tem pogovarjajo. Pogovarjajo se z nami itn. Ali smo v smislu predstavitve koncert premalo izkoristili?

19.9.1989, torek

Najprej pospravljanje, zlaganje rjuh, zbiranje materiala, ki smo ga uporabljali. Pakiranje ipd. Žalost je v zraku. Za nas pa tudi neka razbremenitev. Žalost je prisotna pri vseh, predvsem pa pri naših gostih. Počitnic je konec. Bogve kdaj se spet vidimo v Ljubljani. Morda nikoli. Težko je iti nazaj. Slavcu je še posebej hudo. Z nejevoljo pričakuje, kako ga bodo spet zbadali na oddelku. Samotar in posebnjež, ki mora živeti s stotinami ljudi. Franko je vesel, da se vrača - domov! Simon upa, da se bo vrnil v Ljubljano, še kar trdno upanje ima tudi Damjan, za katerega je gospa Muskova storila mnogo; šel se je že menit v varstveno delavni center v Šiški. Še zadnje kosilo v LK. Sam ne morem jesti. *Ljudske kuhinje* imam že zadosti, pa tudi "rajzefiber" imam. Upam, da se lahko še kaj pogovorim z Evo. Za to porabim vožnjo v Maribor. Pogovarjam se tudi še z ostalimi. V Mariboru nas že čaka kombi, vendar gremo še na en sok. Težko je iti nazaj v graščino. Tudi mene spreletavajo grozni, skoraj katastrofični občutki. Gremo v dveh skupinah. Težko je dobiti kandidate za prvo skupino.

V Hrastovcu nas lepo sprejmejo. Kot ponavadi sprašujejo, kako je bilo ipd. Eden izmed refrenov, ki jih ponavljam še iz Ljubljane, je, da je bilo povsem drugače, kot je tukaj v gradu. Smo zadovoljni, da spet vidimo tukajšnje ljudi. Pogovorjam se s Simonom, pravi, da je v redu, da imajo vsaj eni možnost, da takole gredo ven.

Tabor se počasi razkraja, izgublja. Grabi me podobno nostalgичno občutje kot pred 10 dnevi, vendar je žalostna komponenta danes bolj prisotna. Bil je prekrasen sončni zahod, ki sem ga dolgo opazoval in se prepustil občutkom.

Zvečer imamo spet disko. Mislim, da je danes po eni strani ozračje manj prisiljeno, kot je bilo pred 10 dnevi, pri tem mislim na nas prostovoljce, po drugi strani pa je v zraku žalost. In vendar se mi zdi, da vrnitev v Hrastovec doživljamo različno. Ljudje kot Mario, ki je tu prvič, so očarani - nad priloženim.

Ana Heric se mi je spet prilepila. Ko sem šel pogledat na 2. ženski oddelek, se je sestra pohvalila, da je Ana zdaj bolj ubogljiva, da ne razgraja več toliko. Zvečer, ko smo plesali, se mi je posrečilo vplesti v ples še druge oskrbovanke in oskrbovance. Prostor sta si izborili mutasta gospa, pa Milenca. Plesali smo ali skupaj ali pa zaporedoma.

Zvečer, ko smo že vsi po žimnicah, naj bi imeli še zadnji, tokrat evalvacijski sestanek. Kljub utrujenosti se nekaj ljudi potruji in oblikuje mnenje, neke vtise. Tokrat je prva Laura (čudno da ne

Laurent). Pravi, da bi moralo biti že od samega začetka bolj jasno, da se pričakuje veliko iniciative od taborjanov. To se ji zdi v redu, vendar pa ji v začetku ni bilo jasno. Sploh bi tabor rabil preprost, a jasen okvir. V času Tabora je bila pesimistična, pa tudi vznemirjena, kako bo star potekala. Laurentu je bila vseč predvsem Ljubljana in se bo še vmil. Tabor je bil v redu predvsem včeraj. V redu je bilo predvsem takrat, ko smo šli ven. Vedno, ko je kaj poskušal, je bilo narobe. Sploh pa je pričakoval, da bo delal z otroki. Do teh ljudi, ki jih je srečal, ne more imeti empatije. Empatičen je lahko le do otrok, njim lahko kaj svetuje, jim pomaga, tole so pa ja odrasli ljudje. Več bo napisal. Ni bilo slabo, pa tudi dobro ne, je pa življenjska izkušnja. Govorimo tudi o tem, kako so Belgijci dobili slabe informacije o tem, kaj se bo delalo. Kar je slabo. Mario, ki je prvič tukaj, je ves prevzet nad tem, kar je videl, in nad upanji, kaj se da narediti. Revolucija.²⁰ Vključi se v fantazije o stanovanjski skupnosti. Eric je pogrešal 5 dni, ki naj bi jih porabili zase pred Taborom, ko naj bi se spoznali in pripravili za goste. Osnovne reči. Vseč mu je bilo, da je bila zelo majhna razdalja med prostovoljci in vodstvom Tabora. Dare pravi, da smo našim gostom nekaj dali, da smo nekaj dali tudi mestu, da smo s tem Taborom vzdrževali kontinuiteto javnega delovanja in razširili svojo izkušnjo. Bilo pa je veliko zmede, ne dovolj energije. Pogrešal je sodelovanje ljudi pri gradnji splava. Gostje so bili prepogosto sami. Eva je rekla, da smo nekaj dali nazaj mestu in nazaj ljudem, ki smo jih povabili tja. Škoda, da je to le začasno. Ljudje so žalostni. Dare pravi, da ni pričakoval, da bodo srečni.

20.9.1989, sreda

Zjutraj še vsi spijo. Le jaz sem že oblečen in se pogovarjam z Evo, ki zamotana na pol še spi; zasliši se odpiranje vrat, najprej zunanjih in potem še notranjih. Nadme pridrvi Ana, me zagrabi, za njo pridrvi še negovalka z njenega oddelka, zagrabi Ano. Jaz hitro vstanem in se pustim zvleči na plan, da ne bi z ruvanjem in kravalom zbudili še

²⁰ Vedno, ko koga peljem na novo v Hrastovec, mi to naredi poseben užitek.

Vem, da če gre človek prvič v Hrastovec, da se bo srečal z nečim, kar še ni videl. Prvo srečanje s Hrastovcem je vedno presenečenje, šok, ki ga človek prebavi šele čez nekaj časa. Ne vem, v kakšen užitek mi je gledati obraz in izraz takega človeka, ali pa so morda besede tiste, ki sprožajo moj užitek. V tem smislu je Hrastovec moj zaklad. Vsekakor mi je pričakovanje, kako bo človek reagiral, znan občutek, čeprav ne morem ugotoviti, od kod. Je to občutek neke nadmoči? Da jaz nekaj vem (izkustveno), kar si moj partner niti predstavljati ne more. Zanimivo pa je tudi to, da ljudje, ki vidijo kakšen video s posnetki iz Hrastovca, ne reagirajo tako močno, kot tisti, ki so totalno prvič v taki situaciji.

drugih. Ana vleče mene, negovalka Ano. Zunaj se sprehodimo, negovalka poskuša zveliči Ano na oddelek, Ana se me drži in to pomeni, da bi šel tudi jaz na oddelek, pa naredim finto, ki mi je dovoljena, kajti jaz nisem oskrbovavec in uživam nekatere svoboščine in celo moč, ki se ji negovalka ne more upreti in tako zavijemo po dvorišču. Stvar mi je zelo smešna. Ana v celi sceni nadvse uživa, da si je priborila pot do mene celega, čeprav samo za nekaj trenutkov. Negovalki je nerodno. Zdi se mi, da je jezna na Ano in kot se zdajle spominjam, se mi ne zdi, da bi razumela humor situacije, hkrati se mi zdi, da stvar vendarle jemlje deloma tudi s humorjem. V čem pa je humor te situacije? Da me Ana zvleče iz postelje, ugrabi drugi ženski, drugemu okolju, da ima to moč, to dovoljenje, ki ga jaz nimam. Vendar pa je ta moč, to dovoljenje jalovo. Pozneje popoldan peljem Marijo na ogled zaprtega oddelka. Izberem si bivši tretji moški oddelek, ki je bil razpuščen in je zdaj drugi ženski, kjer je Ana (lani je bila Ana na I. ženskem). Z Rijo padeva v sceno, kjer nisva zaželeni. Kot kaže, se je po kosilu nekaj dogajalo. Kot da so se ženske med seboj skregale. Zato so verjetno vrata od jedilnice zaprta in zaklenjena. Sestra nekaj govori o tem, zakaj so zaprta. Čudno se mi zdi le to, da so ostale sestre in negovalke v ambulanti, ne pa na bojišču. Nekaj je takega, česar ne morem razumeti. Ana se mi tudi na oddelku prilepi. Sestra pravi, naj jo kar vzamem. Kot kaže se je Ana nekaj razburjala in zdaj je ta sestra ni hvalila, kot jo je hvalila tista včeraj, ampak jo je grajala in mi rekla, da je danes razdražena.

Potem je evalvacijski sestanek z osebjem. O Taboru poroča socialni delavec Srečko iz Trat. Lepo gre čez dogodke, realno in nežno. Potem so na vrsti vprašanja: kako se vam je zdelo, kakšna je razlika med letošnjim in lanskoletnim. Mi pa odgovarjamo. Lep govor dr. Vajda. Spomni me na moje izjave ob lanskoletnem sporu, ko sem se na nek način poslavljaj od gradu in oskrbovancev, in pravi, da je prav zadovoljen, da se je stvar tako obrnila. In se lepo poslovimo. Dobimo se čez mesec, ko bomo o Taboru dobro premislili, ko ne bomo pod vtisom neposrednih občutij. In se pogovorimo za naprej.

Nekaj časa se še poslavljamo tako z našimi gosti kot tudi z ostalimi oskrbovanci in potem se odpeljemo v Ljubljano. Moramo se ustaviti še v Mariboru, kajti Ljubljana je dokončen konec. In skoraj res, ko pridemo v Ljubljano, moramo v Domu še nekaj pospraviti. Avion so nam razdejali, malo potrgali in polomili, vendar je še v voznem stanju. Zvečer je še okrogla miza na 3. programu s Cirilom Klanjščkom in Bogdanom Lešnikom. Dobimo se v Sax-pubu po oddaji. V naslednjih dneh se še nekateri, tisti, ki smo ostali v Ljubljani, vidimo. Posnamemo še oddajo za Radio Koper. Tabor se počasi spreminja iz akcije v aktivnost, iz Tabora v delovanje Odbora za družbeno zaščito norosti.